

WACHT U VOOR *NIDERS* EN *CLAPPERS*!

Een onderzoek naar het gedrag en de functie van *niders* en *clappers* in werken van twee dichters aan het Hollandse hof rond 1400

**Bachelorscriptie van M.I.S. Evers
studentnummer 0114596
studiejaar 2011-2012
begeleider: dr. D.E. van der Poel
tweede lezer: drs. M.D. Veldhuizen
Ermelo, 18 februari 2012**

Omslag: Schoolplaat van J.H. Isings, getiteld 'Sprooksprekers in de Ridderzaal 1394'. Achter de tafel luisteren de zojuist gehuwde Albrecht van Beieren en Margaretha van Kleef naar de voordracht van een hoveling. Achter laatstgenoemde staat Willem van Hildegarsberch te wachten met zijn repertoirebundel in zijn hand.

(Uit: *Gulden sporen*, Wolters-Noordhoff, Groningen 1975, deel 2)

Digitaal op http://www.dbnl.org/tekst/_lit003199101_01/_lit003199101_01_0022.php. (04-02-2012)

INHOUD		blz.
1	Inleiding	1
1.1	Onderzoeksvraag	2
1.2	Methode van onderzoek	2
1.3	Opzet en indeling	4
2	De dichters, zondebegrip en eerbegrip	5
2.1	<i>Der minnen loep</i> van Dirc Potter	5
2.2	Willem van Hildegarsberch en zijn gedichten	6
2.3	<i>Niders en clappers</i>	8
2.4	Het zondebegrip	8
2.5	Het eerbegrip	11
2.6	Samenvatting	13
3	<i>Niders en clappers</i> in de teksten	14
	Uit <i>Der minnen loep</i> van Potter:	
3.1	Borggravinne van Vergi	14
3.2	Floris van Hollant en de gravin van Clermont	19
3.3	Tholomanis, Boecia en Pascalis	21
	Van de gedichten van Van Hildegarsberch:	
3.4	Van helen	25
3.5	Van seven doechden der minnen	29
3.6	Vanden monick	34
4	<i>Niders en clappers</i> bij Dirc Potter en Willem van Hildegarsberch	38
4.1	Over niders	38
4.2	Over clappers	40
4.3	Conclusie	42
5	Samenvatting	45
	Literatuur	47
	Bijlagen	
I	Borggravinne van Vergi	48
II	Floris van Hollant en de gravin van Clermont	52
III	Tholomanis, Boecia en Pascalis	55
IV	Van helen	59
V	Van seven doechden der minnen	63
VI	Vanden monick	68

1 Inleiding

*Mer die nyder brouwet last
Ende die clapper bucket leyt*¹

Roddel en achterklap, al dan niet van uit afgunst, zijn menselijke gedragingen. Dat mensen in de Middeleeuwen ook roddelden zal geen verbazing wekken.² Dirc Potter spreekt over *niders* en *clappers* in zijn 'handboek' over de liefde, *Der minnen loep* (1411-2), dat in 1845-'6 is uitgegeven door P. Leendertz Wz.³ Volgens het *MNW* zijn *niders* benijders, afgunstigen en ook nijdigaards, kwaadsprekers. *Clappers* zijn babbelaars, verklikkers, maar ook kwaadsprekers.⁴

Wat mij opvalt is de belangrijke rol die *niders* en *clappers* spelen in Potters werk. Hij gebruikt verscheidene voorbeeldverhalen, zoals de *Borchgravinne van Vergi* en het verhaal van *Floris van Hollant en de gravin van Clermont*, om het gevaar van roddel en wellicht ook afgunst te illustreren. De figuur van de *nider* was een bekend motief in de hoofse literatuur.⁵ *Niders* en *clappers* worden in *Der minnen loep* meer dan eens in één adem genoemd, wat de indruk wekt dat deze figuren met elkaar in verband staan. Ik vind het de moeite waard te onderzoeken wie of wat *niders* en *clappers* zijn en wat zij met elkaar te maken hebben.

Van Willem van Hildegarsberch was een tijd- en plaatsgenoot van Potter en beroepsdichter. Van zijn hand zijn 120 sproken bewaard gebleven. Ook Hildegarsberch gebruikt het motief van de *niders* en *clappers*. Beide dichters schreven, geheel conform de literatuuropvatting van hun tijd, met als hoofddoel het publiek te beleren en normen en waarden bij te brengen. We kunnen er dus vanuit gaan, dat de motieven van de *niders* en *clappers* met een bepaalde functie zijn ingezet. Ik ben benieuwd naar die functie. Wat moest het publiek van *niders* en *clappers* leren, welke normen en waarden wilden dichters als Potter en Van Hildegarsberch uitdragen en welk waardesysteem lag hieraan ten grondslag?

Van der Wijden noemt *niders* in haar proefschrift een collectief verschijnsel. Wat *niders* zou onderscheiden van *nideghe* (kwaadaardige, afgunstige en laaghartige) mensen is, dat zij binnen de Middelnederlandse teksten alleen anoniem en meestal als groep worden opgevoerd.⁶ Ik ben een andere mening toegedaan, namelijk dat er niet per definitie een onderscheid is tussen een *nider* en een *nideghe* mens en ik hoop dit met de analyse van de teksten aan te tonen.

¹ *Der minnen loep* II, 1484-'5.

² In de Middeleeuwen werd afgunst gezien als een vergif dat werd ingespoten door de duivel. Dit vergif zou een uitweg zoeken en via onder andere de mond, het spreken, naar buiten barsten. Zie verder hoofdstuk 2.4.

³ *Der minnen loep door Dirc Potter*. Uitgegeven door P. Leendertz Wz. Leiden 1845-'6. Digitaal op http://www.dbnl.org/tekst/pott002derm03_01/. (16-11-2011).

⁴ *Middelnederlandsch woordenboek*. Digitaal via <http://gtb.inl.nl/?owner=MNW>.

⁵ Van Oostrom 1987, p. 118.

⁶ Van der Wijden 2011, p. 144.

1.1 Onderzoeksvraag

De onderzoeksvraag die ik in deze scriptie wil beantwoorden is:

Welk specifiek gedrag vertonen de personages niders en clappers zoals deze beschreven worden in werken van twee dichters verbonden aan het Hollandse hof rond 1400 en wat moest het publiek hieruit leren?

De vraag naar specifiek gedrag van *niders* en *clappers* en normen en waarden van de dichters riep een aantal nieuwe vragen op, zoals bijvoorbeeld hoe de dichters deze figuren beoordelen. Spreken zij meer in termen van 'zonde' of van 'schande' over *niders* of *clappers*? En hoe herken je een *nider* of een *clapper*, wat voor gedrag vertonen zij? Zijn *niders* en *clappers* misschien onderling inwisselbaar, of zijn de verschillen te groot? Is een *nider* inderdaad een *nidighe* mens.

Ten behoeve van de structuur kies ik ervoor de teksten van Potter en Van Hildegaersberch te analyseren aan de hand van de volgende vragen:

- Welk woordgebruik hanteren de dichters met betrekking tot *niders* en *clappers*?
- Wie of wat zijn de *niders* en *clappers*?
- Welk gedrag vertonen *niders* en *clappers*?
- Welk advies of commentaar geven de dichters met betrekking tot *niders* en *clappers*?
- Welk waardesysteem is hieruit af te leiden?

1.2 Methode van onderzoek

Door de gekozen teksten goed te lezen en te interpreteren verwacht ik een antwoord te krijgen op mijn onderzoeksvraag. Via *close reading* wil ik inzicht krijgen in de normen en waarden die spelen bij het gedrag van *niders* en *clappers*. *Der minnen loep* is gewijd aan de relatie -van kennismaking tot en met huwelijk- tussen man en vrouw. De vraag is hoe literaire personages beleren in normen en waarden met betrekking tot de liefde. Het is een comparatistisch onderzoek. Door twee dichters die in hetzelfde milieu verkeerden met elkaar te vergelijken verwacht ik een scherper zicht te krijgen op de thematiek van *niders* en *clappers*. Ik behandel ook enkele werken van Hildegaersberch waarin deze personages voorkomen. Hoewel het oeuvre van Van Hildegaersberch breder is dan dat van Potter, verwacht ik, dat de verhalen waarin *niders* en *clappers* een rol spelen ook bij Van Hildegaersberch de (liefdes)relatie als onderwerp hebben.

Om de normen en waarden met betrekking tot het gedrag van *niders* en *clappers* te kunnen bestuderen heb ik gekozen voor teksten, of tekstfragmenten, waarin *niders* en *clappers* voorkomen. Allereerst heb ik met de zoekfunctie in de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (DBNL)⁷ Potters *Der minnen loep*⁸ en in de *Gedichten*⁹ van Hildegasberch de woorden *nider* en *clapper* in hun zelfstandige en bijvoeglijke vorm en als werkwoord gezocht en gemarkeerd. Vervolgens beoordeelde ik deze teksten met gemarkeerde woorden op geschiktheid voor mijn analyse. Van waarde achtte ik teksten waarin het gedrag van *niders* of *clappers*, of van beiden, uitgebreid wordt beschreven. Teksten waarin *niders* en *clappers* ook als personages worden uitgebeeld, genoten mijn voorkeur. Ik vind het boeiend en informatief als een dichter zijn mening over *niders* en *clappers* niet alleen beschrijft, maar deze ook laat zien in het gedrag van personages.

Op grond van deze criteria bleken de boeken één en drie van *Der minnen loep* minder geschikt voor mijn onderzoek. In het eerste boek van *Der minnen loep*, over de 'overhaaste liefde', noemt Potter de *nider* en *clapper* wel enkele keren in zijn betoog. Zonder bijbehorend verhaal echter heeft het motief op die plekken veel weg van een gemeenplaats. Datzelfde geldt voor het derde boek over de 'ongeoorloofde liefde'. In het tweede boek echter, waarin de ontluikende relatie tot aan het huwelijk wordt behandeld spelen *niders* en *clappers* wel een rol van betekenis. In verscheidene verhalen worden deze figuren uitgebeeld, omlijst met vertellerscommentaar.

De verhalen die ik op grond van de analyse van *Der minnen loep* behandel zijn:

- *De Borchgravinne van Vergi* (II, 425-608)
- *Floris van Hollant ende gravin van Clermont* (II, 829-944)
- *Tholomanes, Boecia en Pascalis* (IV, 1625-1808)

In de verhalen *De Borchgravinne van Vergi* en *Floris van Hollant ende gravin van Clermont* komt het motief van de *nider* of *clapper* het meest prominent naar voren, de verhalen tellen respectievelijk 183 en 155 verzen, waarin Potter de *nider* en *clapper* zowel betogend als verhalend beschrijft. Ik zocht ook een verhaal uit het vierde boek van *Der minnen loep*. Zowel het tweede als het vierde boek beschrijven de 'goede minne'. Het vierde boek heeft de huwelijkse staat als thema. Ik wilde weten, welke rol *niders* en *clappers* in dit stadium van de relatie spelen. In het vierde boek was er slechts één verhaal waarin de *clapper* een rol van betekenis speelt, dat is het verhaal van *Tholomanes, Boecia en Pascalis*.

⁷ www.dbnl.org.

⁸ *Der minnen loep door Dirc Potter*. Uitgegeven door P. Leendertz Wz. Leiden 1845-'6. Digitaal op http://www.dbnl.org/tekst/pott002derm03_01/. (d.d. 16-11-2011).

⁹ *Willem van Hildegasberch, Gedichten*. Ed. W. Bisschop en E. Verwijs. Utrecht 1981. Fotomechanische herdruk van uitgave 1870. Digitaal op http://www.dbnl.org/tekst/hild002wbis01_01/. (d.d. 16-11-2011).

Uit het oeuvre van Willem van Hildegarsberch zocht ik twee betogende teksten waarin hij de liefdesrelatie beschrijft én de motieven van de *nider* en *clapper* behandelt. Omdat ik ook graag een verhalende tekst wilde behandelen met *niders* en *clappers* koos ik voor het verhaal *Vanden monick*.

Van Willem van Hildegarsberch behandel ik de volgende teksten:

- *Van seven doechden der minnen*
- *Van helen*
- *Vanden monick*

1.3 Opzet en indeling

Na deze inleiding waarin ik mijn onderzoeksvraag presenteer en de methodiek beschrijf, volgt een hoofdstuk over Potter en *Der minnen loep* en Van Hildegarsberch en zijn *Gedichten*. Tevens plaats ik de begrippen *nider* en *clapper* in een theoretisch kader, namelijk aan de hand van de heersende opvatting over het zonde- en eerbegrip. Het derde hoofdstuk beslaat de analyse van het gedrag van de personages *niders* en *clappers* in de geselecteerde teksten. In hoofdstuk vier schrijf ik aan de hand van de subvragen de conclusie van mijn bevindingen en ik sluit af met een samenvatting in hoofdstuk vijf.

2 De dichters, zondebegrip en eerbegrip

Dit hoofdstuk beschouw ik als een theoretische voorbereiding op de analyse van de werken van Potter en Van Hildegarsberch. Potter was ambtenaar aan het Hollandse hof die in zijn vrije tijd schreef. Hij schreef niet voor een opdrachtgever en hoefde zich dus ook niet naar de wensen van een mecenas te richten.¹⁰ Willem van Hildegarsberch was vaste spreker aan hetzelfde hof in dezelfde tijd. Zij verkeerden in hetzelfde milieu en schreven voor hetzelfde publiek.

Dirc Potter en Willem van Hildegarsberch schreven niet alleen om de mensen te vermaken, maar vooral ook om hen te beleren. De literatuur in de Middeleeuwen was didactisch en moraliserend. Het doel van auteurs was het publiek normen en waarden bij te brengen, dan wel in herinnering te brengen. De auteur wierp zich op als gids en leraar voor een betere samenleving.¹¹

De vraag is hoe zij die betere samenleving zagen, op welk waardesysteem zij zich baseerden. Twee belangrijke waardesystemen in de late Middeleeuwen zijn het zondebegrip en het eerbegrip. Het zondebegrip hoort bij de religie. In paragraaf 2.4 beschrijf ik hoe de westerse kerk oordeelde over kwaadspreken. Het eerbegrip is meer wereldlijk gericht. Bij het eerbegrip horen thema's als de persoonlijke reputatie, het aanzien en het oordeel van andere mensen.

Na een korte biografie van beide dichters beschrijf ik de begrippen *nider* en *clapper* in de context van het religieuze zondebegrip en het wereldlijke eerbegrip.

2.1 *Der minnen loep* van Dirc Potter

Op de *DBNL* staat een transcriptie door P. Leendertz van het handschrift van *Der minnen loep* van Dirc Potter.¹² De bron is een handschrift uit 1470-1490, dat zich in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag bevindt onder signatuur 128 E 6.

A.M.J. van Buuren geeft in *Der minnen loep van Dirc Potter* een uitgebreide beschrijving van Potters levensloop.¹³ Ik gebruik zijn werk als bron voor deze paragraaf. Dirc Potter is geboren tussen 1368 en 1370. Na de schrijfschool doorliep hij de Latijnse school en in 1385 begon Potter zijn loopbaan als ambtenaar in dienst van Albrecht van Beieren aan het Hollandse hof. Aanvankelijk werkte Potter als klerk aan de treforie, de financiële afdeling. Van 1408 tot 1416 bekleedde hij de functie van baljuw van Den Haag.

¹⁰ Van Oostrom 1987, p. 229.

¹¹ Van Oostrom 1987, p. 284-285.

¹² *Der minnen loep door Dirc Potter*. Uitgegeven door P. Leendertz Wz. Leiden 1845-'6. Digitaal op http://www.dbnl.org/tekst/pott002derm03_01/.(d.d. 16-11-2011).

¹³ Van Buuren 1979, p. 6-17.

Dat is boeiende informatie als je weet, dat Potter in 1400 zelf betrokken was bij een gevecht waarbij doden en zwaargewonden vielen. De partij van Potter werd aanwezen als schuldig en gestraft. Blijkbaar leverde deze strafzaak Potters reputatie geen blijvende schade op, aangezien hij later rechter kon worden aan hetzelfde hof. Potter heeft in zijn tijd als baljuw verscheidene dienstreizen gemaakt, waaronder een reis naar Rome tussen februari 1411 en mei 1412. Vermoedelijk schreef hij tijdens die reis zijn eerste werk, *Der minnen loep*. Dirc Potter schreef nog twee andere werken, *Blome der doechden* en *Mellibeus*.

Der minnen loep (de ontwikkelingsgang van de liefde) leert de lezer alle aspecten van liefdesrelaties. Potter wil de jongeren leren wat liefde is en wat goed of slecht is in een relatie.¹⁴ Hij verdeelde zijn 'liefdeslessen' in vier boeken. Voorafgegaan door een proloog begint het eerste boek over de *gecke* liefde, dat wil zeggen de overhaaste liefde. Het tweede boek gaat over de *goede minne*, van de ontlukende liefde tot de stoeipartijen in de slaapkamer. Geslachtsgemeenschap is voorbehouden aan de huwelijkse staat en de huwelijksrelatie wordt in het vierde boek als *gheerloefde minne* behandeld. In het derde boek over de *ongheerloefde minne* veroordeelt Potter de liefde voor onder andere bloedverwanten, joden en heidenen.

Ongeveer de helft van het 11.138 verzen tellende werk bestaat uit voorbeeldverhalen. Potter ontleent die voorbeelden aan de Bijbel, aan Ovidius, in het bijzonder aan diens *Heroïdes*, eenentwintig gefingeerde liefdesbrieven, maar ook aan bekende verhalen uit zijn eigen tijd, zoals de *Borchgravinne van Vergi*. Van Buuren vindt Potters werk uniek voor de Westeuropese literatuur, omdat deze zijn persoonlijke visie duidelijk in het werk naar voren laat komen.¹⁵

2.2 Willem van Hildegarsberch en zijn gedichten

Willem van Hildegarsberch werd geboren in het dorpje Hillegersberg, in de buurt van Rotterdam. Zijn geboorte- en sterfdatum zijn niet bekend. Wat we wel weten, is dat Van Hildegarsberch voor het laatst voorkomt in de trossiersrekening van 3 juni 1408 van de Hollandse graaf Willem VI. Meder neemt aan, in zijn omvangrijke studie over Van Hildegarsberch met de titel *Sprookspreker in Holland*, dat de dichter kort na genoemde datum in 1408 is overleden.¹⁶ Terugredenerend denkt Meder, dat Van Hildegarsberch rond 1350 is geboren. Het is niet bekend of Van Hildegarsberch een opleiding heeft genoten. Hij was een gewone burger. Wat we wel weten is dat Van Hildegarsberch vanaf ongeveer

¹⁴ Van Buuren 1988, p. 26.

¹⁵ Van Buuren 1998, p. 94.

¹⁶ Meder 1991, p. 37.

1380 sprookspreker van beroep was.¹⁷ Ik zal eerst uitleggen wat de begrippen 'sprookspreker' en 'sproken' inhouden.

Sproken kunnen omschreven worden als Middelnederlandse, korte, meestal paarsgewijs rijmende teksten, die geschikt waren om voorgedragen te worden.¹⁸ Spoken werden vanaf de 14^e eeuw voorgedragen door rondreizende sprooksprekers.¹⁹ Een sprookspreker is dus een voordrachtskunstenaar. Van Hildegasberch schreef zijn spoken over uiteenlopende onderwerpen. Te Winkel klassificeerde de spoken van Van Hildegasberch naar inhoud en bracht de titels onder in de categorieën: godsdienstige en zedekundige bespiegelingen, politieke gedichten, geschiedkundige spoken, hekeldicht, dierfabel en boerden.²⁰ Meder constateert dat het grootste deel van de spoken van Hildegasberch tot de categorie godsdienstige en zedekundige bespiegelingen behoort.²¹

Waarschijnlijk heeft Van Hildegasberch het sprekersvak geleerd als gezel en is hij ook als gezel geïntroduceerd aan het Hollandse hof. In de tweede tresoriersrekening die op zijn naam staat, in februari 1383, wordt hij met de titel 'meester' aangeduid. Volgens Meder is het ondenkbaar dat een spreker al bij zijn tweede optreden die titel kreeg. Het is niet bekend of Van Hildegasberch een vast woonadres had.

Hetzelfde handschrift dat *Der minnen loep* bevat, bevat ook 117 gedichten (sproken) van Van Hildegasberch. De spoken *Van helen* en *Van seven doechden der minnen* die ik in deze scriptie behandel hebben beide een betogend karakter. *Van helen* is een sproke waarin één onderwerp, namelijk het *helen*, geheimhouden, centraal staat. Kenmerkend voor dit type tekst is dat de dichter allerlei moraliserende uitspraken over het centrale begrip doet.²²

Van seven doechden der minnen kenmerkt zich door zowel het centrale thema, de liefde, als de opsomming van zeven deugden. Hogenelst verklaart de structuur van opsomming enerzijds uit de behoefte grip te houden op een veranderende wereld, anderzijds als een vorm die bijdroeg aan het gemakkelijker onthouden van de les.²³

Vanden monick is een boerde. Boerden zijn komische spoken over mensen die zich in een lastig parket bevinden. Meestal draait het verhaal om erotiek en list en leiden de aanvankelijke verwickelingen tot een komische ontknoping.²⁴ De personages in boerden vertonen vaak maatschappelijk ongewenst gedrag, dat als dwaas of bedreigend werd beschouwd. *Vanden monick* is niet de enige boerde waarin een geestelijke de hoofdpersoon is, want ook geestelijken vormden een zekere bedreiging. Zij legden als vertegenwoordigers

¹⁷ Meder 1991, p. 46.

¹⁸ Hogenelst 1997-1, p. 40.

¹⁹ Meder 1991, p. 169.

²⁰ Meder 1991, p. 176.

²¹ Meder 1991, p. 176.

²² Hogenelst 1997-1, p. 116.

²³ Hogenelst 1997-1, p. 117.

²⁴ Lodder 2002, p. 9-10.

van de kerk regels omtrent geslachtsverkeer op en konden tegelijk, vanwege hun pastorale taak, veel bij vrouwen zijn.²⁵

2.3 *Niders en clappers*

Het antwoord op de vraag wie of wat *niders* en *clappers* zijn begint bij de vraag wat deze woorden betekenen volgens het *MNW*. Zoals ik al in de inleiding aangaf zijn *niders* benijders, afgunstigen en ook nijdigaards, kwaadsprekers. *Clappers* zijn babbelaars, verklikkers, maar ook kwaadsprekers.

Het woord *nider* houdt verband met *nide*. *Nide* betekent nijd en jaloezie. De bijvoeglijke vorm *nidelijc* betekent afgunstig.

Het woord *clapper* is verwant aan *clapperen* en *clappen*. *Clapperen* betekent kleppen, een herhaald klappend geluid maken. *Clappen* is kleppen, maar ook verklappen, uitbrengen. *Clappers* zijn personen die spreken: dat kan babbelen, verklappen of kwaadspreken zijn. Wat mij opvalt is het graduele verschil van babbelen tot kwaadspreken. Misschien speelt hier dat het kwaadspreken of verklappen een – al dan niet bedoeld- effect is van het babbelen.

Wat de woorden *nider* en *clapper* gemeen hebben, is dat zij een handeling uitdrukken, namelijk die van het spreken en meer specifiek: kwaadspreken.

Het woord *nider* geeft ook een gemoedstoestand aan, namelijk die van afgunst.

2.4 Het zondebegrip

In deze paragraaf beschrijf ik de begrippen *nider* en *clapper* vanuit religieus oogpunt. Het voert te ver om in deze scriptie volledig te behandelen hoe afgunst en ook kwaadspreken 'zonden' werden, daarom schets ik de herkomst in grote lijnen. Het instituut dat de meeste invloed heeft gehad op het denken over 'spreken' is de westerse christelijke kerk.²⁶

Ik begin in het jaar 604, toen paus Gregorius de Grote in de *Moralia in Job* 'afgunst' optekende als hoofdzonde.²⁷ Deze paus zette zeven – een heilig getal – hoofdzonden op rij in volgorde van zwaarte. De ergste zonde was hoogmoed, daarna volgden afgunst, boosheid, verdriet, hebzucht, gulzigheid en wellust. Hoewel Gregorius voor zijn eigen stand, de geestelijkheid schreef, bleek zijn werk zo populair, dat geestelijken het idee van de

²⁵ Lodder 2002, p. 16.

²⁶ Craun 2007, p. x.

²⁷ Van der Wijden 2011, p. 44.

hoofdzonden via preken uitdroegen en als handleiding voor de biecht gingen gebruiken. Op deze manier werd het principe van de hoofdzonden eerst onder de adel verspreid.²⁸

Het Vierde Lateraanse Concilie in 1215 kan gezien worden als het begin van wat wij een cultuuromslag in de kerk zouden noemen. De rol van de geestelijkheid als verantwoordelijke voor het zieleheil van de mensen diende te veranderen. Iedereen werd nu zelf verantwoordelijk voor zijn zieleheil. Monniken moesten buiten de muren van het klooster – in de functie van priester – deze omslag prediken en zielzorg geven.

Craun beschrijft in de inleiding van zijn boek *The hands of the tongue* dat tijdens dat Concilie vierentwintig zonden van de spraak vastgesteld.²⁹ De spraak werd gekwalificeerd als door God gegeven ten dienste van de maatschappelijke orde, zoals de instituties rechtspraak, politiek, religieus onderwijs en huwelijk. Bidden, lofprijzing en preken werden goedgekeurd en alle vormen van spreken en denken in tegenspraak met de Schrift bestraft. Stilte werd geprezen.³⁰ In traktaten over zonden en deugden werden de religieuze instructies vastgelegd, in de late Middeleeuwen gebeurde dat ook in de volkstaal.³¹

De hoofdzonde *nidecheit*, afgunst, komt volgens die traktaten, maar ook bijbelvertalingen en andere middeleeuwse literatuur, bij de duivel vandaan. De duivel zou zelf afgunstig zijn op de mens, omdat mensen Gods genade kennen en die genade voor de duivel onbereikbaar is. De duivel zou daarom uit alle macht proberen de mens, vooral deugdzame christenen, te verleiden en hen met duivelse zaken zoals afgunst en sexueel vermaak buiten de hemel te houden.³² Wat waren de kenmerken van die hoofdzonde *nidecheit*?

Van der Wijden beschrijft dat volgens de Middeleeuwers emoties als liefde, plezier, maar ook afgunst en pijn zich in het hart van een mens bevonden.³³ Afgunst werd gezien als een vergif dat werd ingespoten door de duivel. Dit vergif zou een uitweg zoeken en via de mond naar buiten barsten.³⁴ De emotie afgunst zou tot wraakgevoel leiden en de wens om te doden, hetzij letterlijk, hetzij figuurlijk door via roddel en laster iemands reputatie te schaden.³⁵ Kwaadsprekerij, lasteren, werd dus gezien als een aftakking van de hoofdzonde afgunst. Casagrande en Vecchio analyseerden aan de hand van middeleeuwse theologische geschriften uit de 11^e tot 14^e eeuw de betekenis van de zonde lasteren, *detractio*.³⁶ Als vijand van liefdadigheid, de moeder der deugden, werd *detractio* gezien als de zonde tegen de Heilige Geest en God zelf. Gods Woord, waarmee Hij de aarde geschapen zou

²⁸ Van der Wijden 2011, p. 44.

²⁹ Craun 2007, p. xi.

³⁰ Craun 2007, p. x.

³¹ Van der Wijden 2011, p. 44.

³² Van der Wijden 2011, p. 56.

³³ Van der Wijden 2011, p. 74.

³⁴ Van der Wijden 2011, p. 47.

³⁵ Van der Wijden 2011, p. 75.

³⁶ Casagrande en Vecchio 2007, p. 239.

hebben, werd 'verminderd' door het vluchtige woord van de laster. Om die reden was laster voor de kerk onvergeeflijk. De middeleeuwse theologische geschriften onderscheiden twee typen van *detractio*:

- Bij het ene type gaat het om de spreker en het onderwerp van gesprek, namelijk wat de lasteraar zegt over de afwezige. Op basis van het werkwoord *detrahere* (onttrekken) wordt kwaadsprekerij gedefinieerd een manier van spreken die het 'goede' van iemand in 'slecht' verandert.³⁷
- Het andere type betreft het verslag tussen de spreker en de luisteraar. Kwaadsprekerij wordt beschouwd als een taalhandeling bedoeld om bij de luisteraar een negatieve houding naar de afwezige uit te lokken. In die context blijft wat gezegd wordt over de afwezige vaag.³⁸

Of het nu het ene of andere type laster betreft, laster wordt gekwalificeerd als in het geheim kwaadspreken over de reputatie van anderen. Het uitgangspunt is, dat de lasteraar bij de luisteraar de goede indruk die deze persoon heeft van zijn medemens 'onttrekt'. De persoon over wie wordt kwaadgesproken weet van niets, blijft op afstand en passief. De woorden die voor hem verborgen zijn maken hem zwart of schaden zijn imago.³⁹

Vanaf de 13^e eeuw wordt echter de intentie belangrijker dan de inhoud en wordt de definitie gebruikt om de intentie van de lasteraar te beschrijven.⁴⁰ Niet alleen de kwaadspreker zelf begaat een zonde, ook de luisteraar ontkomt niet aan schuld, waarbij de theologische geschriften verschillende gradaties hanteren. Luistert iemand graag of gedwongen; actief of passief; begrijpt de luisteraar wat hij hoort of niet. Is het luisteren meer toe te schrijven aan temperament dan aan een wens om schade te berokkenen?

Kwaadsprekerij zou een oneindige kettingreactie van zonden veroorzaken. De zonde begint bij de lasteraar, zet zich voort bij de luisteraar, die op zijn beurt vertelt wat hij heeft gehoord aan andere luisteraars, enzovoorts. Het zou op die manier onmogelijk zijn de zonde te stoppen.⁴¹ Op het moment dat een vorm van spreken een zonde werd, konden mensen – technisch gesproken – een zonde begaan als zij op een bepaalde manier spraken. De kerk predikte dat men deze zogenaamde zonde van de spraak 'lasteren' diende te voorkomen door niet te lasteren. De tweede betrokkene, de potentiële luisteraar, moest eenvoudigweg weigeren om naar laster te luisteren. De derde persoon, het onwetende object van de laster, kon en mocht niets doen. Werd er toch gezondigd moesten de zondaars worden gestraft.⁴²

Volgens Casagrande en Vecchio beschreven theologen tal van remedies en straffen met betrekking tot laster vanuit de gedachte, dat als mensen niet straffen, God het op enig

³⁷ Casagrande en Vecchio 2007, p. 239.

³⁸ Casagrande en Vecchio 2007, p. 239.

³⁹ Casagrande en Vecchio 2007, p. 240.

⁴⁰ Casagrande en Vecchio 2007, p. 241.

⁴¹ Casagrande en Vecchio 2007, p. 248.

⁴² Casagrande en Vecchio 2007, p. 249-250.

moment zou doen. Voor optimale effectiviteit moest de straf zich tegelijkertijd richten tegen de kwaadspreker, de luisteraar en het onwetende slachtoffer van kwaadsprekerij. De lasteraar kon boete doen door algemeen bekend te maken wat hij had misdaan. Daarbij moest hij ook de geleden imagoschade (als er sprake was van goederen die het slachtoffer niet had verkregen vanwege de inbreuk die is gepleegd op de reputatie) te vergoeden. Zelfs als het vervolgschade betrof, door het effect van verspreiding van de laster, moest de lasteraar dit aan het slachtoffer, voor zover het in zijn vermogen lag, vergoeden.⁴³ Casagrande en Vecchio benoemen niet, of de luisteraars naar kwaadsprekerij dezelfde straf kregen opgelegd als de kwaadsprekers zelf.

Casagrande en Vecchio concluderen uit de vele definities, remedies en zware straffen, dat laster in de Middeleeuwen zeer gevreesd werd. Zij stellen, dat een dergelijke angst alleen kan voorkomen in een maatschappij waar iemands reputatie afhangt van hetgeen hij zegt en op hetgeen anderen zeggen van hem.⁴⁴ Zij noemen de angst voor laster obsessief.

De grond voor deze angst zou volgens Casagrande en Vecchio zijn, dat laster in wezen als een vorm van tegenspraak van een mindere tegenover een meerdere werd gekwalificeerd, waardoor de sociale rangorde, de bestaande hiërarchie werd bedreigd.⁴⁵ Ook Craun constateert, dat laster werd beschouwd als bedreiging van de sociale orde.⁴⁶ Het religieuze uitgangspunt zieleheil lijkt met deze constatering van minder belang, het gevaar van laster bevindt zich blijkbaar op het sociale vlak. In de volgende paragraaf beschrijf ik afgunst en kwaadspreken met betrekking tot de wereldlijke begrippen eer en reputatie.

2.5 Het eerbegrip

Zoals het zondebegrip bij de religie hoort - de gelovige mens die zich moet verantwoorden tegenover God – liggen aan het eerbegrip wereldlijke normen en waarden ten grondslag. Eer heeft alles te maken met iemands persoonlijke reputatie, het aanzien en het oordeel van andere mensen. Meder noemt bij de omschrijving van wereldlijk-didactische sporen, thema's als: "het correct beleven van genoegens; hoe man en vrouw als echtelieden met elkaar om moeten gaan; de noodzaak van oprechtheid of geheimhouding; hoe men vriendschappen dient te onderhouden".⁴⁷

⁴³ Casagrande en Vecchio, p. 249.

⁴⁴ Casagrande en Vecchio 2007, p. 250-251.

⁴⁵ Casagrande en Vecchio 2007, p. 251.

⁴⁶ Craun 2007, p. xiv.

⁴⁷ Meder 1991, p. 179.

Volgens Van Oostrom komt het woord 'eer' zo vaak voor in de Hollandse hofliteratuur, dat je kunt spreken van een ware cultus omtrent het denken over 'aanzien'.⁴⁸ Het Hollandse hof, de wereld waarin Potter en Van Hildegasberch verkeerden, hing van conventies aan elkaar. Het hof was een betrekkelijk kleine, gesloten, hiërarchische gemeenschap, waarin iedereen elkaar kende en de concurrentiestrijd groot was.⁴⁹ In een dergelijke gemeenschap, waarin de reputatie een allesoverheersende rol speelt, is de angst voor kwaadspreken te begrijpen. Woorden kunnen iemand maken en breken en dat laatste leidt tot eerverlies. Eerverlies maakt een mens te schande en levert een schaamtegevoel op. De waarden en normen met betrekking tot eer en schande zijn volledig door de buitenwereld bepaald.

Enige informatie over de heersende moraal omtrent liefde en huwelijk in de late Middeleeuwen is nodig om te begrijpen welk gedrag tot eer, dan wel eerverlies leidde. In de Middeleeuwen hadden huwelijk en liefde, zeker waar het de hogere kringen betrof, niet zoveel met elkaar te maken. Het middeleeuwse huwelijk in elitaire kringen was een zakelijk contract, dat meestal door ouders onderling voor hun kinderen werd gesloten. Wat de toekomstige echtgenoten daarvan vonden was niet belangrijk en wederzijdse liefde was al helemaal geen punt van orde.⁵⁰ Een huwelijk was geslaagd te noemen als de echtelieden elkaar respecteerden en als er kinderen kwamen. In dit verband is het te begrijpen dat liefde buiten het huwelijk een maatschappelijk geaccepteerd verschijnsel was.⁵¹ Met andere woorden: het hebben van een buitenechtelijke relatie bijvoorbeeld leidde niet automatisch tot eerverlies. Van belang was hoe men met die relatie omging. Daarbij speelde geheimhouding een belangrijke rol.

In de hoofse literatuur komt het belang van geheimhouding terug in het motief van de *niders*.⁵² Zij vormen een bedreiging voor de –ontluikende- liefdesrelatie, die maar beter geheim kan blijven.⁵³ Iemands reputatie kon door *clappen of claffen, bouse tonghen*, oftewel boosaardig kletsen ernstig worden geschaad.⁵⁴ *Helen*, zwijgen, was de aangewezen manier om ervoor te zorgen dat er niet over je geroddeld werd.⁵⁵

⁴⁸ Van Oostrom 1987, p. 286.

⁴⁹ Van Oostrom 1987, p. 289.

⁵⁰ Van Oostrom 1987, p. 122.

⁵¹ Van Oostrom 1987, p. 122.

⁵² Van Oostrom 1987, p. 102.

⁵³ Van der Wijden 2011, p. 154.

⁵⁴ Van Oostrom 1987, p. 125.

⁵⁵ Van Oostrom 1987, p. 102.

2.6 Samenvatting

Dirc Potter en Willem van Hildegarsberch waren verbonden aan het Hollandse hof in de periode van 1350 tot 1450. Dirc Potter begint als klerk en weet zich op te werken tot baljuw, Willem van Hildegarsberch treedt regelmatig op als sprookspreker. Beide dichters voeren het literaire motief van de *nider* en de *clapper* op in hun werk.

Zowel het woord *nider* als *clapper* betekent volgens het MNW kwaadspreker, een *nider* is een afgunstige. De westerse kerk stelde tijdens het Vierde Lateraanse Concilie in 1215 een systeem van zonden en regels vast. Monniken moesten buiten de kloostermuren treden om de leken te leren dat alle mensen zelf verantwoordelijk zijn voor hun zieleheil.⁵⁶ *Clappen*, kwaadspreken wordt gekwalificeerd als aftakking van de hoofdzonde *nidecheit*, afgunst.

In de hoofse literatuur verbeeldt het motief van de *nider* de buitenwereld als bedreiging van de liefde. In de maatschappij van de late Middeleeuwen speelt de persoonlijke eer, de reputatie, een belangrijke rol. Lasterende *clappers* vormden een gevaar voor die reputatie. De heersende moraal omvatte het zondebegrip en het eerbegrip. *Niden* en *clappen*, afgunst en kwaadspreken, spelen in beide waardesystemen een rol. Welke rol dat is, ofwel hóe *niden* en *clappen* in de verhalen van Potter en de sproken van Van Hildegarsberch kunnen worden geduid als behorend tot het zonde-, dan wel eerbegrip, onderzoek ik in het volgende hoofdstuk.

⁵⁶ Craun 2007, p. xi.

3 *Niders en clappers in de teksten*

In dit hoofdstuk ga ik de geselecteerde teksten van Potter en Van Hildegarsberch onderzoeken aan de hand van de volgende vragen:

- Welk woordgebruik hanteren de dichters met betrekking tot *niders* en *clappers*?
- Wie of wat zijn de *niders* en *clappers*?
- Welk gedrag vertonen *niders* en *clappers*?
- Welk advies of commentaar geven de dichters met betrekking tot *niders* en *clappers*?
- Welk waardesysteem is hieruit af te leiden?

De teksten die ik van Potters *Der minnen loep* behandel zijn: *De Borchgravinne van Vergi* (II, 425-608), *Floris van Hollant ende gravin van Clermont* (II, 829-944), *Tholomanis, Boecia en Pascalis* (IV, 1625-1808).

Van Willem van Hildegarsberch behandel ik: *Van seven doechden der minnen*, *Van helen* en *Vanden monick*.

Deze teksten zijn als bijlagen achterin de scriptie opgenomen.⁵⁷

3.1 *Der minnen loep: Borchgravinne van Vergi (II,425-608)*

In het verhaal van de *Borchgravinne van Vergi* bemint de hertogin van Bourgondië een ridder aan het hof van haar echtgenoot. Deze ridder wijst haar af, hij bemint namelijk de burggravin van Vergi. De hertogin beklagt zich uit boosheid bij haar echtgenoot over de ridder, maar de ridder vertrouwt de hertog zijn liefde voor de burggravin van Vergi toe. De hertog weet nu, dat de ridder geen blaam treft en laat zijn vrouw weten, dat de ridder de burggravin bemint. De hertog waarschuwt zijn vrouw, dat het haar het leven zal kosten als zij over de liefde van de ridder voor de burggravin praat. Op een feest begint de hertogin toch over deze relatie waarop de burggravin zich terugtrekt en sterft. De ridder stort zich in zijn zwaard als hij zijn gestorven geliefde vindt. De hertog is zo boos op zijn vrouw dat zij haar mond voorbij heeft gepraat, dat hij zijn waarschuwing uitvoert en haar doodt.

425 Sulke saken brenghen voort
Dat deen danders herte moert
Ende sonderlinghe bose tonghen,
Die altoes nydelic hebben ghedrongen
Goeder minne, waer sise wisten.

sonderlinghe: in het bijzonder
bose tonghen: lasteraars
ghedrongen: lastig gevallen

⁵⁷ De structuur van het handschrift en het werk is inzichtelijk gemaakt door het overnemen van foliumnummers en hoofdstuktitels.

430	Merckt wat sochte si boser listen, Van Bourgoigne die hartoghinne, Opten ridder, die goede minne Droeck in herten wanckels vrij Ten burchgravinnen van Virgi.	<i>sochte</i> : bedacht <i>bose listen</i> : slechte plannen
-----	---	---

Deze verzen vormen de inleiding van het verhaal van de *Borchgravinne van Vergi*. In de verzen voorafgaand aan deze inleiding vertelt Potter, hoe sommige geliefden zich bij tegenslag in de relatie met *onsinnigher haestigheit* (II, 418) in het ongeluk storten. Het *ghelt die kele* (II, 416), kost hen de keel, het leven dus, volgens Potter. Naar dit overhaaste gedrag verwijst hij met *Sulke saken* (II, 425).

De woorden *nider* en *clapper* worden in deze inleiding niet letterlijk gebruikt. Wel *bose tonghen*, wat lasteraars betekent en *nider* in de bijvoegelijke vorm *nydelic*. Het *MNW* geeft als vertaling van *nydelic* 'afgunstig'. Vrij vertaald staat er dat in het bijzonder lasteraars, die altijd -afgunstig als zij zijn- goede liefde waar zij lucht van kregen hebben lastiggevalen, zorgen voor veel liefdesverdriet.

Met deze inleiding legt Potter meteen de kaarten op tafel voor wat betreft het karakter en de persoon van de lasteraar. We leren over het karakter dat het lieden zijn die *bose listen*, slechte plannen smeden. Krijgen zij lucht van – mensen met een- goede liefde, dan vallen zij die lastig. Ook de persoon van de lasteraar in kwestie wordt al in de inleiding duidelijk, het is de hertogin van Bourgondië. Zij heeft slechte plannen met de ridder, die goede liefde in het hart draagt voor de burggravin. De hertogin doet dat *nydelic* (II, 428) afgunstig, zij vertoont daarmee het gedrag van een *nider*.

Over de liefde tussen de ridder en de burggravin zegt Potter niets dan goeds. Hij gebruikt de woorden edel en trouw voor de jonkvrouw. De ridder dient haar met zachtheid. Het woord 'dienen' (II, 439) verwijst naar de hoofse traditie, volgens welke regels de ridder 'in dienst staat' van de jonkvrouw. De geliefden beleven vele genoegens, want zij houden hun liefde geheim. Geheimhouding is blijkbaar een voorwaarde voor een gelukkige relatie.

435	Die edele maghet ende joncvrou Minde den ridder mit sulker trou, Dat si voer alle der werlt vrie Te wesen koes sine amye. Ende hi diende haer suete ende sochte,	<i>suete ende sachte</i> : met zachtheid
-----	--	--

440	Mit alle truwen dien hi mochte, Heymelic in stille list, Datter nyemant off en wist. Si leefden min ghenoechlicheiden, Mit groter lust ende vrede,	<i>truw</i> : trouw
-----	--	---------------------

Zolang de liefde *heymelic* (II,441), geheim is, gaat het goed. Potter gebruikt de uitdrukking *stilre list* (II, 441) als positieve tegenhanger van de *bose list* (II,430) van de hertogin. Die lust en vrede wordt namelijk ruw verstoord:

445	Tot dat ene leyde tonghe brack
Hoir liefde, blijerschap ende ghemack.
O wee, valsche tonghen blat,
Dat altoes snepper is ende rat
Te spreken arch van goeden dinghen,	<i>leyde</i> : hatelijke
<i>ghemack</i> : aangename stemming
<i>tonghen blat</i> : tong
<i>snepper</i> : begerig; <i>rat</i> : snel
450	Ende gheen goed en connen inghen,
Al en saghen si nummer quaet!
Wopen over dat valsche zaet,
Dat so wijde wert ghesaeyt
Ende nummer en wert off ghemayet! | <i>inghen</i> : verdragen

<i>wopen over</i> : wacht u voor |

Het gaat fout met de liefde op het moment dat een hatelijk stem de boel verraadt. Potter geeft hier veel informatie over het karakter van de *clapper*. *Clappers* zijn altijd begerig en snel bereid kwaad te spreken van goede dingen. Ze kunnen ook geen goed verdragen. Ze hoeven eigenlijk helemaal geen kwaad te zien, want ze maken het goede zelf wel tot slecht. Potter geeft dan ook de volgende waarschuwing vanaf vers 453: Wacht u daarom voor het valse zaad, dat zo wijd wordt gezaaid en nooit wordt gemaaid.

Deze waarschuwing zou kunnen verwijzen naar de religieuze opvatting van kwaadspreken als zonde, namelijk de verspreiding ervan. Volgens de theologen zou kwaadsprekerij een oneindige kettingreactie van zonden veroorzaken, te beginnen bij de lasteraar, zich voortzettend bij de luisteraar, die op zijn beurt vertelde wat hij had gehoord aan andere luisteraars, enzovoorts. Het zou op die manier onmogelijk zijn de zonde te stoppen.⁵⁸

Ook in de uitleiding van het verhaal laat Potter geen onduidelijkheid bestaan over de slechtheid van *clappers tonghen*:

588	Nu hebben dese drie tlijff verloren
Bij clappers tonghen; wat doen wij dan?	<i>tlijff</i> : het leven
590	Daer voer wacht u, wijff ende man,
Dat ghi niet coemt in schaden
Bij der valschen tonghen bladen:
Want men vint gheen soe boes venijn
Als rechte clappers tonghen sijn. | <i>in schade comen</i> : schade lijden

<i>rechte</i> : op en top |

⁵⁸ Casagrande en Vecchio 2007, p. 248.

595	Tonde [/.Tonghe] breect doch lijff ende been. Dat pleechmen te segghen int ghemeen, Die veel clapt dat hi veel liecht. Veel te lieghen zeer bedrieght. Wye niet en wil sijn bedroghen	<i>doch</i> : immers
600	Die wacht hem van der clapper loghen. Hoirre is so veel in allen straten, Men canse leyder niet ghehaten [l.ghelaten]: Want quaat saet heeft alle weghe Wael te wassen goede deghe,	<i>hoirre is</i> : zij zijn <i>ghelaten</i> : ontwijken <i>alle wege</i> : in alle opzichten <i>wassen</i> : groeien; <i>deghe</i> : aanwas
605	Ende tgoede wort vanden quade Veel verwonnen: dat is scade. Tquade is so wijde versparret Datter elck man an verwarret.	<i>verwonnen</i> : overwonnen <i>versparret</i> : verspreid <i>verwarret</i> : verstrikt

Drie mensen hebben het leven verloren door kwaadsprekerij. De beide geliefden en de schuldige, de lasteraar zelf, zijn dood. We kunnen daarmee concluderen, dat *clappers* niet alleen de liefde bedreigen, maar zelfs het leven. Het feit, dat de hertogin over de liefde(srelatie) spreekt en deze in de openbaarheid brengt, is voor de burggravin blijkbaar voldoende om te sterven. De burggravin is zo *gestoert* (II, 552) 'ontsteld' en *mismoedich* (II, 553) 'wanhopig', dat zij zich in een kamer terugtrekt en sterft van liefdesverdriet. Waarschijnlijk denkt de burggravin, dat de ridder zelf met de hertogin over hun relatie heeft gepraat en trekt zij de conclusie, dat de ridder niet meer van haar houdt. Hij had immers anders zijn mond wel gehouden. Behalve liefdesverdriet heeft de burggravin mogelijk ook geleden onder de aanname afgedankt te zijn, dat betekende eerverlies.

Vervolgens (vanaf vers 590) geeft de verteller commentaar op het fenomeen kwaadspreken. Hij waarschuwt de lezer zich te hoeden voor kwaadsprekers, want groter venijn dan het kwaad waar echt kwaadsprekers op teren bestaat niet. Het woord 'venijn' (II,593) betekent vergif. In de middeleeuwse traktaten wordt de hoofdzonde *nidecheit*, afgunst, verbeeld als een vergif, dat zou zijn ingespoten door de duivel.⁵⁹ Afgunst zou leiden tot wraakgevoelens en de wens te doden, hetzij letterlijk, hetzij figuurlijk via de mond, namelijk door kwaadsprekerij iemands reputatie schaden.⁶⁰ In dit verhaal is de hertogin *nydigh*, boos, omdat zij is afgewezen door de ridder en afgunstig op de burggravin. Deze emoties uiten zich in wraaknemen. Volgens het zondebegrip komt *clappen* voort uit *niden* en in dit verhaal is de hertogin zowel de *nider* als de *clapper*, zij is de afgunstige personage die met haar boosaardige geroddel de liefdesrelatie en het leven van de burggravin en de ridder beëindigt.

⁵⁹ Van der Wijden 2011 p. 47.

⁶⁰ Van der Wijden 2011 p. 97.

Clappers zijn overal en zij zijn helaas niet te ontwijken (II, 601-602). Het goede wordt vaak door het kwaad overwonnen en het kwaad is zo wijd verspreid, dat iedereen er in verstrikt raakt (II, 608). De vraag is nu hoe men zich kan wapenen tegen *clappers*? Zij zijn immers niet te ontwijken volgens Potter? Zijn advies is tegelijk de moraal van dit verhaal begint in vers 595, waar hij schrijft dat de tong lijf en botten breekt. Vervolgens legt hij uit dat mensen die veel kletsen, veel liegen en bedriegen. Wie derhalve niet bedrogen wil worden moet zich hoeden voor kletspraat, zo besluit hij de moraal in vers 600.

Hoe men zich moet hoeden voor kletspraat zegt Potter hier niet, maar de kerk beoordeelde ook het luisteren naar kwaadsprekerij als zondig en mogelijk is dat waar Potter op doelt. Je kunt kwaadsprekerij niet ontwijken, het enige wat je kunt doen is er niet naar luisteren. Als de hertog de leugens van zijn vrouw niet had geloofd, had de ridder zich niet hoeven verantwoorden en was zijn relatie met de burggravin geheim gebleven. Als de burggravin wat meer vertrouwen in de ridder had gehad en dus in feite ook niet naar de hertogin had geluisterd, had ze zich niet meteen in haar ellende gesmoord.

Conclusie

Potter beschrijft *clappers* met woorden als *bose tonghen* (II, 427), *bose listen* (II, 430), *nydelic* (II, 428), *leyde tonghe* (II, 445), *valsche tonghe* (II, 447), *valsche zaet* (II, 452), *boes venijn* (II, 593). Het bijvoeglijk naamwoord 'boos' staat voor 'verdorven' en heeft, evenals 'venijn' te maken met de duivel. Het gedrag dat de *clapper* vertoont is dat zij goede liefde bedreigen door slechte plannen te smeden, zij zijn begerig kwaad te spreken van goede dingen en liegen. *Clappers* zijn hatelijk, ze kunnen ook geen goed verdragen. Ze hoeven eigenlijk helemaal geen kwaad te zien, want ze maken het goede zelf wel tot slecht. Het woord *nider* wordt in dit verhaal niet genoemd, wel de bijvoegelijk vorm *nydelic*. De *clapper* worden in dit verhaal verbeeld als een personage, namelijk de hertogin van Bourgondië. Zij doet dit *nydelic*, 'afgunstig' en hiermee zien we een verwijzing naar het karakter van de *nider*.

Het advies van de verteller luidt je te hoeden voor *clappers*. Het voorbeeldverhaal dient om het gevaar van kwaadspreken aan te geven. In de beschrijving van kwaadspreken herkennen we het religieuze waardesysteem, dat de zonde kwaadspreken als aftakking van de hoofdzonde afgunst beoordeelde. Ook het luisteren naar kwaadsprekerij is minstens zo gevaarlijk en een zonde die tot de dood leidt. Het eerbegrip komt naar voren uit het feit, dat de burggravin sterft vanwege eerverlies.

3.2 *Der minnen loep: Floris van Hollant en de gravin van Clermont (II, 829-944)*

In het verhaal van *Floris van Hollant en de gravin van Clermont* is de echtgenoot van de gravin de *nider*. De gravin kent Floris alleen maar ‘van horen zeggen’ en wordt verliefd. Zij haalt haar man over een toernooi te houden en zij en Floris wisselen een brief uit. Floris is de held van het toernooi en de gravin praat iets te enthousiast over Floris tegen haar man. De graaf ontsteekt in woede en vermoordt Floris. De gravin sterft korte tijd later van verdriet.

	Die vrouwe sprac wat rokeloes	<i>rokeloes</i> : roekeloos
885	Een minlic woerdekinj sonder hoede Vanden grave van frisschen moede, Die so ridderlijck tornierde, Des doch hoir harte te mael faelgierde Doe si hoir selven wael bedacht.	<i>sonder hoede</i> : argeloos <i>te mael</i> : dat moment <i>faelgierde</i> : bezweek
890	Op sulke dinghen die nyder wacht, Waer datmen eerbaerheit sal schaffen, Altijt hoe sise mach ghestraffen. Die heer selve dat woirt versan, Dat uutten edelen herte ran,	<i>wacht op</i> : loert op <i>eerbaerheit</i> : fatsoen <i>ghestraffen</i> : afbreken <i>versan</i> : bedacht
895	Ende heeftet int quade ghekeert, Also die felle altoes begheert Vanden gueden te maken quaat, Daer guede vroechede zeer bi vergaet.	<i>felle</i> : wreedaard

In dit verhaal wordt de *nider* pas aan het einde van het verhaal geïntroduceerd. Op het moment dat de gravin wat roekeloos aardige woorden over Floris zegt en haar hart even *faelgierde* (II, 890) ‘bezweek’, begint de ellende. Dat is namelijk het moment waar de *nider*, hier in de persoon van de graaf, op zit te loeren. De *nider* (II, 890) loert op dingen waarmee men met *eerbaerheit* (II, 891) ‘fatsoenlijk’ moet omgaan om daar vervolgens iets slechts van te maken. Goed omkeren naar kwaad, dat is wat de *felle* (II, 896), de wreedaard begeert.

We krijgen hier een karakterschets van de *nider*. De *nider* is ook een concreet personage, namelijk de echtgenoot van de gravin. Potter beschrijft de graaf van Clermont als niet alleen *wreet en airnst* (II, 883), ‘wreed’ en ‘strijdlustig’, maar ook *zwaer van live ende oec van daghen mede* (II, 880-881), ‘zwaarlijvig’ en ‘oud’. Dat zijn vrouw, die *edel* is en *van doechden rijck* (II, 838) en *van vormen schoon* (II, 840), in alle deugd (II, 842) een oogje heeft op de *vrome* (II, 841), ‘dappere’ ridder, is voor de lezer te begrijpen.

De graaf van Clermont is duidelijk afgunstig en maakt eigenhandig een eind aan het leven van Floris en daarmee een einde aan de nog niet eens begonnen liefdesrelatie. Het *clappen* in de betekenis van kwaadspreken over een afwezige speelt in dit verhaal niet. Wat wel speelt, maar niet in de tekst wordt genoemd, is *clappen* in de vorm van loslippigheid. De gravin sprak zich ‘roekeloos’ (II, 884) en ‘argeloos’ (II, 885) positief uit over de ridder. De

nider verzint zelf wel hoe hij een goed woord, uit een edel hart, in kwaad kan omzetten (II, 893, 895). De argeloze woorden van de gravin kost haar en de ridder het leven.

Potter wil met dit verhaal vooral een voorbeeld geven van liefde die niet verder komt dan de eerste graad.⁶¹ Hij gebruikt daarvoor het motief van de *nider*. De moraal van dit verhaal is, dat mensen hun verliefdheid beter voor zich kunnen houden, *helen*, hun mond houden, dan krijgt de *nider* geen kans.

Conclusie

De *nider* wordt omschreven als *felle* (II, 896), als iemand die *eerbaerheit* (II, 891) *mach ghestraffen* (II, 892); van *gueden quaat* (II, 897) maakt. De *nider* is in dit verhaal verbeeld als de graaf van Clermont. Dit personage is wreed en strijdlustig. Hij is afgunstig op de aardige woorden die zijn vrouw over de ridder zegt en zet deze emotie meteen om in wraak. Deze reactie verwijst naar de hoofdzonde *nidecheit*, afgunst, een emotie die tot wraakgevoel zou leiden en de wens om te doden. De *clapper* wordt in dit verhaal niet met name genoemd. *Clappen*, in de betekenis loslippigheid speelt wel een belangrijke rol. De gravin sprak zich 'roekeloos' (II, 884) en 'argeloos' (II, 885) positief uit over de ridder. Dit kost haar en de ridder het leven. De moraal van dit verhaal is, dat mensen hun verliefdheid beter voor zich kunnen houden, *helen*, hun mond houden, dan krijgt de *nider* geen kans. Dit verhaal vertoont kenmerken van het waardesysteem zondebegrip en van eerbegrip. De *nider*, als personificatie van de hoofdzonde *nidecheit* verwijst naar het religieuze waardesysteem. Ook loslippigheid behoort tot de zonden. De moraal van het verhaal echter is erg praktisch: zorg dat er niet over je wordt gepraat. Daarin zien we het reputatiedenken en het eerbegrip terug.

⁶¹ De *goede minne*, die Potter in dit tweede boek beschrijft kende vier stadia, ofwel graden, namelijk de kennismaking, de ontluikende liefde, de verdere toenadering in de tuin of het prieel en de stoeipartijen in de slaapkamer.

3.3 *Der minnen loep: Tholomanis, Boecia en Pascalis (IV,1625-1808)*

Na twee verhalen uit het tweede boek over de ontwikkelingsgang van de liefde behandel ik een verhaal uit het vierde boek, dat over het huwelijksleven gaat. Als men eenmaal getrouwd is, hoeven mensen misschien niet meer te vrezen voor de *nider*, de *clapper* blijft een gevaar. In dit verhaal liegt Tholomanis, die een *clapper* blijkt te zijn, Boecia voor over de vermeende ontrouw van haar echtgenoot Pascalis.

Potter betoogt in een lange inleiding (IV,1625-1689), dat ook het huwelijk geen garantie biedt voor een zorgeloos leven:

1625 Saken vindmen alrehande,
Die dicke vrienden te vyande *dicke*: dikwijls
Hebben gemaect int aertsche dal,
Ende mens sonderlinghe schuwen sal,
Dair guede luden in echtscap zitten. *dair*: waar

Er zijn allerlei oorzaken die ertoe leiden dat vrienden vijanden worden en waar gehuwden in het bijzonder voor moeten waken:

1636 Dat eerste is, lichtelic te betruwen, *betruwen*: vertrouwen, geloven
Dat vrouwen draghen inden sin.
Coemter yemant tot hem in, *in comen* : er in slagen
Die heymelic brinct enighe mare, *mare*: bericht, boodschap, praatje

1640 Sijn sij loghen ofte ware,
Dat die man erghent heeft gheweest,
Also hem die clapper leest, *also*: zoals; *hem leest*: meedeelt
Dat ghelooft sy wael te gronde, *te gronde*: geheel en al
Als oft in die ewangelie stonde.

De eerste bedreiging van het huwelijksgeluk is de lichtgelovigheid van vrouwen, die vrouwen *draghen inden sin* (IV, 1637). Vrij vertaald staat hier dat lichtgelovigheid een eigenschap van vrouwen is. Lukt het iemand om heimelijk een bericht over de echtgenoot te vertellen, of het nu waar is of niet, ze gelooft het alsof het in de bijbel staat. We leren over de *clapper*, dat hij of zij het bericht *heymelic* brengt, stiekem, het verhaal kan blijkbaar het daglicht niet verdragen.

De negatieve connotatie van *heymelijk* verwijst mogelijk naar de taalzonde *sussuratio*. Volgens Casagrande en Vecchio, die de betekenis van kwaadspreken volgens theologische geschriften uit de 11^e tot 14^e eeuw onderzochten, is *sussuratio* fluisteren, met

een lage stem praten. Volgens de theologen zouden mensen zich van een fluistertoon bedienen om in het geheim te lasteren, met als doel twist tussen vrienden te zaaien.⁶²

Potter vertelt vervolgens dat, hoewel veel vrouwen door die lichtgelovigheid hun *genuecht ende vrede* (IV,1646) hebben verloren, zij het luisteren naar praatjes over hun man toch niet kunnen laten. Zij zijn de boodschapper nog erkentelijk ook. Er zijn veel *quader snoeren* (IV,1661), slechte vrouwen, die zich met dit soort kwaadspreken bezig houden. Potter waarschuwt hier voor lichtgelovigheid.

Het verband tussen kwaadspreken en luisteren, in de betekenis van 'geloven wat er wordt gezegd' komt hier duidelijk naar voren en we zien hier de invloed van de kerk. Volgens de theologische geschriften beging niet alleen de kwaadspreker een zonde, maar ook degene die naar kwaadsprekerij luisterde.⁶³ In hoofdstuk 2.4 beschreef ik twee typen van *detractio*, lasteren. Beide typen zien we in dit verhaal terug. Het ene type betreft de spreker en het onderwerp van gesprek. In dit geval is Tholomanis de spreker en de *leugen* die hij over Pascalis vertelt het onderwerp. Belangrijker echter in dit verhaal is het andere type, namelijk het verslag tussen de spreker en de luisteraar. De bedoeling van Tholomanis is om bij Boecia een negatieve houding naar de afwezige Pascalis uit te lokken.

Potter waarschuwt nog eens voor lichtgelovigheid, met andere woorden:

1666	[En] dede der clapper valsch venijn, die al roeren dat quade blat Ende die vrouwen gheloven dat. Och, hoe qualic sijn sij beraden,	<i>blat</i> : tong <i>qualic beraden</i> : onverstandig
1670	Die hem selven soe beschaden!	<i>beschaden</i> : benadelen

Vrouwen die de valse praatjes van *clappers* geloven zijn onverstandig, zij benadelen zichzelf. Er komt niet anders van dan *onvrienschap* en *onminne* (IV,1675) en boosheid die zo aan het hart knaagt, dat men maar beter dood kan zijn.

Potter vindt het blijkbaar zo belangrijk, dat hij voor de derde keer waarschuwt tegen lichtgelovigheid, waar zoveel ellende van komt. Hij adviseert lichtgelovigheid te vermijden en zet zijn woorden kracht bij met een zegswijze:

1686	Wye balde ghelovet, die gecket sich.	<i>sich gecken</i> : zichzelf misleiden
------	--------------------------------------	---

Aansluitend vertelt Potter een verhaal over het onderwerp lichtgelovigheid.

⁶² Casagrande en Vecchio 2007, p. 246.

⁶³ Casagrande en Vecchio 2007, p. 241.

Tholomanis, een machtig man in het oude Griekenland, is verliefd op Boecia, die bij hem in de buurt woont. Nu heeft Boecia een *gheraden* (IV,1694), degelijke man Paschalis, die in de Trojaanse oorlog vecht.

Potter geeft aan dat Paschalis ook veel land bezit, ik denk dat hij hiermee wil aangeven dat Paschalis en Tholomanis tot dezelfde stand behoren. Boecia is een *eerbare vrouwe* (IV,1699) en zij onderbreekt Tholomanis elke keer als hij haar zijn liefde bekent *suverlijck* (IV,1708), eerbaar, en begint over een ander onderwerp. Zij bracht *ander woerden int spel* (IV,1709), het woord spel verwijst naar hoofse omgangsvormen, Boecia weet hoe het spel gespeeld moet worden. Die situatie gaat een tijd zo door. Tholomanis is er niet tevreden mee en wilde maar dat Boecia haar man *quijt* was.

Zodra de oorlog is afgelopen en algemeen bekend wordt dat de Grieken huiswaarts keren vertelt Tholomanis Boecia dat Paschalis een ongerepte maagd van koninklijke bloede trouw heeft gezworen en mee naar huis brengt. Boecia vraagt de *droghenaer* (IV,1727), de bedrieger, of echt waar is wat hij zegt. Tholomanis zweert *bij onsen Goede* (IV,1729), bij God, dat hij de waarheid spreekt en verklaart ook nog, dat Paschalis Boecia zal verstoten op basis van ontrouw. Boecia vraagt daarop kalm, *mit goeden stade* (IV, 1741) Tholomanis' advies:

1742	'Wat rady my in rechter rade? Hoe sal ic dit an hem wreken, Datmen my niet en mach bespreken?'	<i>in rechter rade</i> : in vertrouwen <i>bespreken</i> : beschuldigen, dagvaarden
------	--	---

Tholomanis adviseert Boecia Paschalis vriendelijk te begroeten en hem een sterk vergif vermengd met goede wijn te geven. Boecia gelooft alles wat Tholomanis zegt en zij ziet haar man liever dood dan levend, nu hij haar zo iets gemeens heeft toebedacht.

Paschalis komt nietsvermoedend thuis. Hij is blij, maar *droeflick ghelyet hi* (IV,1764-'65) hij gedraagt zich bedroefd, omdat zijn vrienden op zee verdronken zijn. Boecia vat die verklaring verkeerd op en denkt dat hij genoeg van haar heeft. Ze vergiftigt Paschalis. Zijn rouwende vrienden zoeken de zaak uit en als blijkt dat Tholomanis' verhaal op leugen en bedrog berust, pleegt Boecia zelfmoord. Zij heeft er spijt van dat ze naar die leugenaar heeft geluisterd en wil haar *gueden man volghen onder tzant* (IV, 1783).

1790	Was dat niet een valsche moert, Die Tholomanis hadde bedreven? Doch ten wort hem niet vergheven.
------	--

Hoewel Potter hier slechts één valse moord noemt, laat hij Boecia's broer Porijas beide doden wreken:

1800 Hij swoer bij sijnre trouwen,
Dat hi die ondaet hadde gheweven,
Dat soude hem entelic costen tleven.

bij sijnre trouwen: op zijn erewoord
ondaet: misdaad, *gheweven*: beraamd

Porijas doodt Tholomanis zonder omhaal tijdens een jachtpartij en het verhaal eindigt met de woorden:

1808 Besiet, hoe heeft een licht gheloven
Dese drie vanden live doen roven.

Potter heeft in vers 1636 lichtgelovigheid van vrouwen genoemd als eerste bedreiging van het huwelijksgeluk. Aan de hand van een verhaal heeft hij deze bedreiging verbeeld. De *clapper* wordt in deze laatste verzen niet meer genoemd.

Conclusie

Potter waarschuwt in dit verhaal voor 'het luisteren naar' kwaadsprekerij. Hij gebruikt de volgende woorden: *clappers* zijn *valsch venijn* (IV, 1666), die hun *quade blat* (IV, 1667) roeren. Een *clapper* is een *droghenaar* (IV, 1727), een bedrieger, die er blijkbaar niet voor terugdeinst *bij onsen Goede* (IV, 1729), bij God, te zweren dat hij de waarheid spreekt. Vrouwen die kwaadspreken zijn *quade snoeren* (IV, 1661). De *clapper* is in dit verhaal verbeeld in de persoon van Tholomanis. Hij vertelt leugens aan Boecia, die bereid is te luisteren en de afwezige en onschuldige derde partij Paschalis is het slachtoffer. Potter adviseert echtelieden lichtgelovigheid te vermijden, want wie alles gelooft misleidt zichzelf (IV, 1686). Hij volgt hier precies de kerkleer met betrekking tot de zonde lasteren, waarbij het kwaadspreken dient om een negatieve houding over de afwezige, in dit geval Pascalis, uit te lokken.⁶⁴ Hieruit volgt het advies om niet naar laster te luisteren en dus niet te geloven wat een lasteraar zegt. Het niet luisteren naar laster werd gepredikt als de enige remedie tegen de zonde. In dit verhaal hebben twee mensen gezondigd, Tholomanis als *clapper* en Boecia als luisteraar. Zij verliezen beiden het leven, maar ook de onschuldige en onwetenden derde partij Pascalis laat het leven. Dit verhaal bevat veel elementen van het religieuze waardestyseem. In het verhaal komt geen *nider* voor. Het gedrag van Tholomanis wijst op afgunst op Paschalis, een afgunst die zich uit in kwaadsprekerij met als doel hem uit de weg te ruimen, wat ook gebeurt. De huwelijkse staat mag geen probleem zijn, in *Floris van Hollant en de gravin van Clermont* is de gravin tenslotte ook een getrouwde vrouw. Het kan zijn dat in dit vierde boek over het huwelijk geen plaats meer is voor het motief van de *nider*. Het eerbegrip speelt in dit verhaal geen rol van betekenis.

⁶⁴ Casagrande en Vecchio 2007, p. 240.

3.4 *Gedichten: Van helen* (LXXI)

Van Potters 'handboek over de liefde' stappen we over naar de *Gedichten* van Willem van Hildegarsberch, te beginnen met de sproke *Van helen*. Meder noemt dit type sproke een woorddicht: in een woorddicht staat een woord, of een woordenpaar, centraal en draait het hele betoog om het betreffende woord, in dit geval *helen*.⁶⁵

Van helen gaat over geheimhouding: het woord *helen* betekent volgens het *MNW* zwijgen, iets geheim houden. In dit betoog is er één spreker, de dichter zelf. Hildegarsberch begint de sproke van 170 verzen met een zogeheten *Natureingang*: op een koude winterdag overpeinst hij welke *zedes* (vs.3), gewoonten, een mens verder helpen.

De één geniet achting terwijl:

6	Een ander leeft in dommer daet
Ende is van eren al ontweecht;
Sulc wil loven al datmen seecht
Ende clappent lichtelijcken voert,	<i>ontweecht</i> : verwijderd
<i>loven</i> : geloven
<i>lichtelijcken</i> : gemakkelijk
10	Al comt hy, daerment gaerne hoort,
Van den dommen sijn ghelijc.
Int lest soe daelt hi inden slijc
Ende wort onwaert ende zeer gelaect.
Soe wye die doecht van helen smaect,	<i>gelaect</i> : berispt
15	Die scheltmen wijs entaer toe vroet,	<i>scheltmen</i> : noemt men

Al in de inleiding maakt Hildegarsberch de strekking van zijn betoog duidelijk: mensen die alles geloven wat ze horen en dat ook nog verder doorkletsen zijn ver van eer verwijderd. Ze krijgen misschien van de dommen hun gelijk, uiteindelijk belanden ze aan de onderkant van de samenleving. Wie kan zwijgen, een zaak geheim kan houden, wordt wijs en verstandig genoemd. Het woord *scheltmen* verwijst naar de mening van de samenleving. 'Men noemt' degene die de deugd van *helen* smaakt wijs, dat heeft te maken met iemands reputatie.

Tercht stelt Meder, dat in dit gedicht de wereldlijke moraal en zeden centraal staan. Geheimhouding, die dient om de reputatie te beschermen, is een voorbeeld van zo'n zede.⁶⁶ Hildegarsberch zet in dit gedicht *helen* tegenover *clappen*. *Helen* is de banier van eer, wie overal, in elke kring zijn mond weet te houden krijgt veel zaken te weten die men voor *clappers* verborgen houdt, volgens de dichter:

45	Voerden tijt, datmen mach sien
Die wercken, die by rade geschien. |
|----|--|

⁶⁵ Meder 1991, p.175.

⁶⁶ Meder 1991, p.179.

Een heer moet zijn raad kunnen vertrouwen en daarom moeten mensen die hun mond kunnen houden over het werk van de raad, de raadsbesluiten:

47 Om dat die bose altijd begaert
Die doecht te setten achterwaert, *achterwaert setten*: vergeten

Waarom moet men zwijgen? Omdat *die bose*, de duivel, altijd begerig is de deugd te vergeten. Ook in een wereldse zaak als een raad en in de volgende strofen genoemde rechtspraak speelt de religieuze ethiek mee. Craun verklaart deze denkwijze in zijn inleiding van *The hands of the tongue*: de hogere geestelijkheid bestempelde de spraak als door God gegeven ten dienste van de maatschappelijke orde, zoals de instituties rechtspraak, politiek, religieus onderwijs en huwelijk.⁶⁷

Van Hildegarsberch beschrijft hier de deugd van het *helen* en het gevaar van *clappen* zowel met betrekking tot de rechtspraak en de politiek als de liefde.

Na de raadsbesluiten en de rechtspraak vervolgt Van Hildegarsberch met het belang van geheimhouding in de liefde. Vanaf vers 68 betoogt hij dat *helen* de sleutel is tot de liefde:

84 Soe wye van minne maect gescal,
Die versmaet vrou Venus bot;
Oeck sluut hi der minnen slot

Wie over de liefde praat, versmaad het aanbod van vrouwe Venus en sluit het slot van de liefde, staat hier. Deze begrippen verwijzen naar de hoofse minnellyriek. Twee harten die zij, vrouwe Venus, in deugd en liefde samenvoegt, die moeten haar ten dienste staan, vervolgt de dichter:

92 Soe en selment vorder niet verslaen
Dan sijt malcander weten laten
Heymelic in sulker maten,
Dattet emmer blijft verholen:
Dit heeft Venus eerst bevolen.

Vrij vertaald staat hier, dat geliefden alleen elkaar hun liefde moeten bekennen en verder aan niemand, op 'bevel' van vrouwe Venus.

Ridders, knapen, jonkheer, vrouwen van aanzien en jonkvrouwen moeten ervoor waken:

101 Dattie nyders comt voer oghen:
Want sy moghent qualiken doghen,
Dat enich dinc in doechden rijst.

⁶⁷ Craun 2007, p.xi.

De dichter verdeelt het aangesproken publiek in voor het hof bestaande standen. De *nYders* daarentegen behoren tot niet nader geïdentificeerde groep. Het *nyder* zijn zegt iets over iemands karakter, namelijk lieden die het niet kunnen hebben dat ook maar iets in deugdzaamheid groeit. De *niders* staan in dit fragment, geheel volgens de hoofse traditie, model voor de bedreigende buitenwereld.⁶⁸ Als persoon zouden zij evengoed diezelfde ridders, knapen, jonkheer, vrouwen van aanzien en jonkvrouwen kunnen zijn.

Van Hildegarsberch adviseert verder:

106	Men sel den nyders helen voren Alle dinc, daer macht an leecht: Dus hij is vroet die helens pleecht.	<i>voren</i> : met betrekking tot <i>macht an leecht</i> : van belang <i>vroet</i> : wijs
-----	--	---

Alles wat van belang is moet je voor de *niders* verzwijgen en wie wijs is zwijgt. Vanaf vers 135 lezen we waartoe men moet weten wat te zeggen en te zwijgen. Wie namelijk zijn ziel wil voorbereiden op de dood, moet zich houden aan de openbaring volgens de Schrift, waarin staat dat alle ondeugd gewroken zal worden. God heeft zijn leerlingen geboden zonden uit de weg te gaan:

157	Ende malcander niet vermoerden, Weder in wercken noch in woerden. Hier om ist te duchten zeer,
160	Crencken wy an goede off an eer Yemant, daer hijs niet en hoert, Tsel voer Gode sijn een moert; Want hi heet ons broeders sijn Sonder loghen off venijn

Van Hildegarsberch zet hier moord en verbale moord op één lijn. Voor God is laster is een verbale moord, begaan aan een afwezige door diens goederen of eer te krenken, zegt hij hier.⁶⁹ God heeft geboden dat wij broeders zijn (vs. 63) en in de verzen die daar op volgen zegt hij dat we ons aan dat gebod moeten houden om in de hemel te komen.

Met de opvatting dat laster een verbale moord zou zijn volgt Van Hildegarsberch duidelijk de regels van de kerkleer.

⁶⁸ Van Oostrom 1987, p. 102.

⁶⁹ Meder 1991, p. 253.

Conclusie

Hildegarsberch zet het positieve *helen* tegenover het negatieve *clappen* en spreekt hierover met woorden als *doecht* (vs.14), *die bose* (vs. 47), *venijn* (vs.164), *eer* (vs. 160), *wijs* en *vroet* (vs. 15). De woorden *doecht* (vs.14), *die bose* (vs. 47), *venijn* verwijzen naar het zondebegrip. *Eer* (vs. 160), *wijs* en *vroet* (vs. 15) hebben met het eerbegrip te maken. Met *clappers* loopt het slecht af, de duivel is begerig de deugd te vergeten. In het verhaal wordt van *niders* gezegd, dat zij het niet kunnen hebben dat ook maar iets in deugd groeit. Geliefden moeten er daarom voor zorgen, dat *niders* geen weet hebben van de relatie en dat bereik je door te *helen* en niet te *clappen*. *Niders* en *clappers* zijn hier verschillende figuren, het verband tussen beide motieven is, dat als mensen niet *clappen*, de *nider* geen kans maakt.

In deze sproke komen de wereldlijke moraal en zeden tot uitdrukking in het belang van geheimhouding met betrekking tot bestuurszaken en de liefde. De hoofse traditie komt naar voren in het noemen van *Venus* (vs. 85 en 96), het *helen* en de *niders* als bedreiging van de zuivere liefde. Vanaf vers 135 krijgt het werk een religieuze wending komt het zondebegrip meer tot uiting. Dat is bijvoorbeeld te zien in de kwalificatie van laster als verbale moord (en derhalve zonde).

3.5 *Gedichten: Van seven doechden der minnen (XLI)*

In *Van seven doechden der minnen* staat de liefde centraal. Echte liefde leert ons deugdzaam mens te zijn, zegt Van Hildegasberch in vers 24. Vervolgens betoogt hij dat de zeven deugden van de liefde de *dorperlijcke* (vs. 32), onbeschaafde, daden doen verwerpen. Het woord 'deugden' kan hier het beste vertaald worden met 'goede eigenschappen'. Het *MNW* geeft verscheidene betekenissen voor 'deugd'. Het staat in elk geval voor het moreel goede, waarbij 'het goede' naar iets verhevens verwijst.⁷⁰ Uit het gegeven dat Van Hildegasberch *doechden van minne* als tegenstelling van *dorperlijcke daden* noemt, maak ik op, dat het om wereldlijke zaken gaat en niet om zieleheil. "Wat heeft een mens tenslotte aan inspanningen die *eer* noch *baet* opleveren?", zegt hij in de verzen 36-37.

De zeven deugden zijn oprechte eerbaarheid, vrijgevigheid, hoofs spreken, het zich verre houden van haatgevoelens (liefde en haat zijn onverenigbaar), oprechte soberheid (eenvoud), het verrichten van goede werken en ootmoed. Het getal zeven zal geen toeval zijn, de zeven deugden vormen een contrast met de zeven hoofdzonden. Vanuit dat oogpunt is het werk religieus van aard. Hogenelst verklaart de structuur van opsomming enerzijds uit de behoefte grip te houden op een veranderende wereld, anderzijds als een vorm die bijdroeg aan het gemakkelijker onthouden van de les.⁷¹ Ik ben van mening, dat het hier niet zozeer om een opsomming (van zeven deugden) gaat, maar om een groeimodel. Van Hildegasberch noemt namelijk de eerste graad (vs. 39) het 'fundament' en de zevende graad de 'hoogste bloem'.

God zelf is de hoogste liefde (vs. 15) en het woord *minne* (vs.13) komt van God, zegt Van Hildegasberch aan het begin van zijn betoog. Daarna begint hij met de beschrijving van de eerste deugd:

40	Die eerste graet, daer minnen op rijst Ende ons der eren pad bewijst, Dat is Gerechte Schamelheit, Daer sijn si alle toe bereit, Die minne draghen off die minnen. Schamelheit die doet bekinnen	<i>graet</i> : trap
45	Watter eren toebehoirt, Hier om ist der minnen oert In schamelheden eerst fondeert.	<i>schamelheit</i> : ingetogenheid <i>doet bekinnen</i> : leert <i>fondeert</i> : gegrondvest

⁷⁰ <http://gtb.inl.nl/iWDB/search?wdb=MNW&actie=article&uitvoer=HTML&id=06935> (20-1-2012)

⁷¹ Hogenelst 1997-1, p. 117.

De liefde is gegrondvest in *schamelheit*, ingetogenheid. In *schamelheit* zien we het woord 'schaamte'. Ingetogenheid heeft te maken met schaamte- en schandebesef, met steeds in het oog houden hetgeen de eer van iemand eist. In vers 40 staat, dat ingetogenheid de eerste graad is die ons het pad van 'eer' wijst.

De tweede deugd is vrijgevigheid.

- 53 Die ander graet, daer minnen op rast
Ende altoes voert in doechden wast,
55 Die mach wel Miltheit sijn, ghenaeamt, *miltheit*: vrijgevigheid
Entaer om staet sy byder schaemt.
Wye dat leert in minnen leven,
Die moet ghiericheit begheven *begheven*: opgeven
Ende vrecheit alsoe wael.

Vrijgevigheid en schaamte, genoemd in de eerste graad, staat zij aan zij (vs. 55-56). Wie met liefde wil leven, moet gierigheid en vrekkingheid opgeven, zo vervolgt hij zijn betoog.

De derde trap (van de liefde), namelijk hoofs spreken, wordt in elk klooster en hof gewaardeerd. Van Hildegarsberch noemt hier expliciet kloosters en hoven als plaatsen waar hoofs taalgebruik belangrijk zijn. Mogelijk noemt hij de kloosters, omdat de regels omtrent taalgebruik vanuit de kloosters zijn vastgesteld en door de geestelijkheid onder de adel, de hoven zijn verspreid.⁷² Aannemelijker is, dat hij de kloosters en hoven gebruikt om zijn betoog kracht bij te zetten.

- 71 Die derde graet is seer te loven
In allen convent, in allen hoven,
Die die minne leren doet.
Ic hoerde an enen meester guet,
75 Die hem op leringhe wel verstoet,
Dat een reyne hoefsche mont
Menighen mensche brinct ter eren:
Hierom doet die minne leren
Hoefsche woerde in elker sprake.
80 Twaer een onghelike sake, *onghelike*: onbetamelijke
Dat lieghen, drieghen, clappen, roemen
Wesen souden der minnen bloemen
Tenighen tyden, vroe off spade;
Want si wisen tallen quade,

Liegen, bedriegen, kwaadspreken en snoeven worden genoemd als tegenstellingen van hoofs taalgebruik. Hoofs taalgebruik levert menigeen eer op (vs. 76-77).

⁷² Craun 2007, p. x.

Liegen, bedriegen, kwaadspreken en snoeven daarentegen *wisen tallen quade*' (vs. 84), zetten aan tot alle kwaad.

Uit de tekst wordt niet duidelijk welke vorm van *clappen* Van Hildegasberch hier bedoelt: kwaadspreken of babbelen. Wel duidelijk is, dat hij kwaadspreken op één lijn zet met andere taalzonden, namelijk liegen, bedriegen en snoeven. Meder vertaalt bij de behandeling van deze sproke *clappen* met roddelen.⁷³ Ik kies ervoor *clappen* hier te interpreteren als kwaadspreken. In het rijtje liegen, bedriegen en snoeven past roddelen beter dan babbelen.

De vierde deugd, het afleggen van haatgevoelens, beschrijft Van Hildegasberch met:

101 Waer die minne rusten zel,
Daer moet nijt ende ander fel
Uter herten sijn ghesat:

Deze verzen zijn voorbeeldig voor de middeleeuwse opvatting over de plek van emoties in het lichaam. Volgens de Middeleeuwers bevonden emoties als liefde, plezier, maar ook afgunst en pijn zich in het hart van een mens. Volgens die opvatting kon het hart óf liefde, óf boosheid bevatten, voor beide emoties was geen plek.⁷⁴

De vijfde deugd van de minne is oprechte soberheid, eenvoud, in tegenstelling tot *gulsicheit* (vs. 118). Ik zie hier de tegenstelling mate en mateloosheid.

Het verrichten van goede werken is de zesde deugd en als zevende en meest verheven deugd noemt de dichter *oetmoet*, ofwel nederigheid:

147 Die sevendē doecht, als ic bevroede,
Die staet bewortelt in Oetmoede
Ende op een zeker fundament;
150 Want God heeft self die minne ghesent
Te rusten op die selve stede,
Al daer si vint oetmoedichede.

De zevende deugd staat geworteld in nederigheid. God zelf heeft de liefde gezonden om te rusten op de plek waar zij, de liefde, nederigheid vindt, staat hier.

⁷³ Meder 1991, p. 237.

⁷⁴ Van der Wijden 2011, p. 74.

175	Dus is Oetmoet die hoechste bloem Van alden doechden die ic noem, Daermen minne in mach regieren. Oetmoet maect ons goedertieren, Schamel, hovesch ende milde.	<i>hoechste bloem</i> : het beste in zijn soort <i>hovesch</i> : beschaafd
-----	--	---

Nederigheid mag daarom met recht de meest verheven deugd genoemd worden, in tegenstelling tot *hoveerde* (vs. 167), hoogmoed, waaraan *die vyant Lucifeer* (vs. 169), de duivel, zich schuldig maakt. Nederigheid maakt ons tot barmhartige, ingetogen, beschaafde en milde mensen, volgens Van Hildegarsberch. Na deze conclusie maakt de dichter een overgang naar een praktijkvoorbeeld: *nyders*. De overgang wordt gevormd door een inleiding van vier verzen:

178	Ic waen, die minre niet en wilde, Datmen op hem spreken soude Om enigherhande schat van goude, Op dat hi billics waer te ghelden.	<i>minre</i> : minnaar <i>spreken op</i> : te zeggen hebben over
-----	--	---

Vrij vertaald staat hier, dat de dichter zich kan voorstellen, dat een minnaar voor geen goud wil dat er over hem wordt gepraat. Het advies luidt als volgt:

185	Al vintmen nyders, diese melden Ende arch van hem te seggen weten, Dat selmen lichtelijc vergheten, Want si en moghens laten niet, Wanneer daer yemant goet gheschiet, Sy moeten nyden ende knaghen. Canment lichtelic verdraghen, Soe knaecht sy hoer selven totten bien, Om dat si horen onwil zien.	<i>melden</i> : verklikken <i>arch seggen</i> : kwaadspreken <i>lichtelijc</i> : gemakkelijk <i>bien</i> : bot <i>horen onwil</i> : wat hen niet bevalt
-----	--	---

Niders verklikken hier niet een liefdesrelatie, maar de goede positie van de minnaar, waarschijnlijk uit jaloezie. De *niders* worden hier anoniem en in meervoud genoemd. Zij spreken kwaad. De dichter adviseert er geen aandacht aan te besteden, dus niet naar kwaadsprekerij te luisteren.

Niders kunnen het niet laten kwaad te spreken als het goed met iemand gaat, zij kunnen niet anders dan boos zijn en 'zich opvreten'. Als je daar tegen kunt en je daar niets van aantrekt dan vreten *niders* zichzelf helemaal op, tot het bot, omdat ze zien wat hen niet bevalt, staat hier vrij vertaald. Hoe meer de *niders* zouden zien en hoe langer ze leefden, hoe meer ze zouden lijden onder alles waar zij afgunstig op waren, vervolgt de dichter:

Hoe die nyder vorder zaghe,
 Ende hi dan leefde langhe daghe,
 Hoe hem meer onwils stonde te lyden,
 Soe menich dinck soud hi beniden;
 195 Want sy hem selven dus vervloecken.
 Mitter boesheit, die sy zoeken,
 Soe selmense laten in horen doghen
 Ende brenghen hem niet veel voir oghen
 Dinghen, die te helen staen:
 200 Dat donct mi wijslic ghedaan.

Wij zouden zeggen: “Het kwaad straft zichzelf.” De dichter adviseert daarom deze lieden – die het kwaad zoeken- in hun sop te laten gaarkoken en ervoor te zorgen, dat *niders* niet te veel voor ogen krijgen, geen weet hebben van zaken die beter geheim kunnen blijven, dat is wijs handelen.

De dichter vervolgt zijn betoog met te zeggen dat de zeven edele deugden, waar de liefde bij gedijt, ook God welgevallig zijn. Liefde is van zichzelf *reyn* (vs. 215) en *edel* (vs. 220). Van Hildegasberch besluit het gedicht met de uitspraak dat zalig zijn, degenen die God bovenal liefhebben.

Conclusie

Van Hildegasberch zegt over *niders* dat zij *melden* (vs. 182), *arch seggen* van minnaars (vs. 183), waarschijnlijk uit afgunst. Zij kunnen het niet laten kwaad te spreken als het iemand goed gaat (vs.185,-6). Zij moeten *nyden* en *knaghen* (vs. 187) tot op het *bien* (vs. 189), zichzelf opvreten. Hoe meer zij zien en hoe langer zij leven hoe meer last *niders* van hun eigen jaloezie hebben (vs 191-3), zij zoeken het kwaad. (vs. 195-6). *Niders* zijn kwaadsprekers: in dit gedicht spreken zij kwaad over de minnaar. Zij worden alleen als anonieme groep genoemd. Het advies van de dichter luidt niet naar *niders* te luisteren en deze figuren te negeren. Wel is het verstandig ervoor te zorgen, dat *niders* geen zaken voor ogen krijgen die beter geheim kunnen blijven (vs. 198-9). De *clapper* wordt niet genoemd, wel *clappen*. Kwaadspreken, samen met liegen, bedriegen en snoeven worden genoemd als tegenstellingen van hoofs taalgebruik, maar ook als taalzonden, zij *wisen tallen quade'* (vs. 84), zetten aan tot alle kwaad. In dit gedicht behandelt Van Hildegasberch zeven deugden van de liefde, die –zoals hij zelf zegt- ook God welgevallig zijn. De moraal van zijn verhaal is dat echte liefde –die van God komt- ons leert deugdzame mensen te zijn. God en religieuze waarden spelen de hoofdrol in dit werk.

3.5 *Gedichten: Vanden monick (LXXXV)*

In dit verhaal komt een knappe jonge vrouw regelmatig biechten bij een monnik, die als een goede geestelijke bekend staat. Hij kan goed preken en lijkt te leven als een heilige. Toch kan hij de verleiding niet weerstaan en de vrouw raakt zwanger. Als de mensen er schande van gaan spreken komt de duivel, vermomd als arts, de monnik 'te hulp'. Hij laat diens geslachtsdeel verdwijnen en raadt de monnik aan om tijdens de preek de gemeente zijn onschuld te tonen. De monnik is blij met deze oplossing, maar precies op het moment dat hij zijn pij openslaat, zet de duivel het lid -stijver dan ooit- terug. De duivel heeft reuze schik en de gemeente slaat de monnik half dood.

Het advies luidt dan ook op je hoede te zijn voor lichtzinnige vrouwen, zoals we in de eerste verzen kunnen lezen:

1	Vaste hoede voer messchien
Die staet te prisē al in yē;
Want si mit vresen is verselt,
Die menighen lachter heeft ghevelt,	<i>messchien</i> : misstappen
<i>vrese</i> : ontzag; <i>verselt</i> : verbonden
<i>lachter</i> : schande
5	Toren, nijt ende ander shade.
Als vrouwe, maechden, vroe ende spade,
Heymeliken willen wanderen
Mitten enen, mitten anderen,
Ende wel betrouwen elken man,	
10	Daer en leyt em eer noch wijsheit an;	

Behoedzaamheid is in een ieder te prijzen, want zij is verbonden met ontzag.

Behoedzaamheid heeft menigeen voor schande bewaard. Er komt niets dan haat en nijd van als vrouwen en meisjes heimelijk met verscheidene mannen omgaan. Daar valt voor die vrouwen –letterlijk- geen eer aan te behalen, staat hier vrij vertaald.

De natuur is moeilijk te weerstaan en geilheid wint het van het verstand volgens de dichter:

- 20 Die wille werct, die reden zwijcht,

De dichter zegt zijn biechtvader niet te vertrouwen als hij met mooie vrouwen alleen was, want de duivel is *naradich* (vs. 25), listig. Na deze inleiding begint het verhaal.

Een jonge mooie jonge vrouw gaat zo vaak bij een *Terminarius* te biecht, dat de gelegenheid de dief maakt:

- 57 Alsoe langhe ghincse ende keerde,
Dat stonde stelen leerde,

De monnik komt er achter dat de vrouw zwanger is:

- 70 Die broeder wort der saken wijs,
Hoe die joncfrouw was verladen.
Tvolc begonder in te raden *raden: gissen*
Ende of te clappen menigherhande.
Die broeder duchte voer die schande
- 75 Ende ooc voer sinen goede naem,
Ende om te deeken desen blaem *blaem: schande*
Soe socht hi menigherhande list;
Want als die mient die waerheit wist, *mient: gemeente*
Soe waende hi ymmer wesen doot *waende hi: was hij ervan overtuigd*
- 80 Of ghebrocht in sulker noot,
Die onverwinlic waer te lyden:

De mensen beginnen te gissen en te kletsen over de zwangerschap. De monnik is bang zijn goede naam te verliezen en verzint van alles om deze schande te voorkomen. Hij is ervan overtuigd dat de dood, of anders ondragelijk lijden zijn deel worden als de gemeente de waarheid weet, staat hier vrij vertaald. Ik vind het boeiende van dit verhaal, dat de monnik hier zo bang is voor zijn reputatie – en zijn leven – en niet, zoals ik van een geestelijke zou verwachten, voor de straf van God.

Het verhaal gaat verder met de reden waarom de duivel op wraak zint:

- 100 Daer hi wrake om wilde doen.
Die broeder plach in sijn sermoen
Den volcke te predicken openbaer,
Hoe lelic dat die vyant waer *vyant: duivel*
Ende hoe anxtelijc te schouwen,
Soe dat menich creech berouwen

De broeder had blijkbaar zo kundig over de duivel gepreekt, dat menigeen berouw kreeg. In de gedaante van arts doet de duivel een voorstel waarmee de monnik zijn onschuld kan bewijzen. Hij ontdoet de monnik van diens *voerghestel* (vs. 125) en geeft raad:

- 135 Die vyant sprac: ‘Nu doet den bosen *den bosen: de duivel*
Veel confuus al openbaer, *doet confuus: maak te schande*
Ende schelt die ghene loghenaer,
Die sulke tale brenghen voort.’

De duivel zegt, dat de monnik de duivel openbaar te schande moet maken door degenen die slecht over hem hebben gesproken voor leugenaar uit te schelden.

De duivel geeft hier aan het *clappen* uit vers 73 blijkbaar de betekenis van roddelen en liegen. In feite sprak het volk de waarheid over de zwangerschap en is de monnik de

leugenaar. Dit is een sprekend voorbeeld van hoe de duivel de zaken omdraait. Het verhaal gaat verder met de monnik die met de voorbereidingen voor zijn preek begint. Op een christelijke feestdag, als er veel mensen zijn, leest hij eerst het evangelie en houdt zijn preek:

Daerna liet hi den luden horen
Vanden bosen nyders schare;
Oeck sprac hi optie loghenare,
155 Die menighen mensche hebben bedroghen,
Ende hoe hi selve was beloghen
Mitter joncfrou ans sijn eer:

De *bosen nyders schare* zou ik hier vertalen met 'schare verdorven kwaadsprekers'. Het is duidelijk dat de monnik hier het *volk* dat begon te *raden* en te *clappen* (vs. 73-4) voor ogen heeft. De *niders* zijn hier een anonieme groep kwaadsprekers. In vers 154 spreekt de monnik over leugenaars, die menig mens hebben bedrogen en hoe zij over zijn eer en die van de dame hebben gelogen. Aansluitend aan de preek zegt de monnik dat hij zijn onschuld zal bewijzen:

165 Ende om der boser nyder *kijf* *kijf*: gekijf
Soe moet ic dese smaetheit lyden.'

De monnik geeft de *boser nyder kijf*, het gekijf van de verdorven kwaadsprekers de schuld van deze (openbare) vernedering. De vernedering is het tonen van zijn – naar hij verwacht afwezige – geslachtsdeel. Niets is minder waar, zijn *evenoude* (vs. 172) staat er *stiver ende harder* (vs. 174) dan ooit. Als de menigte dat ziet vervloeken zij de monnik en diens aanvankelijke angst voor de dood of ondragelijk lijden als de gemeente de waarheid zou weten komt uit:

200 Men brochten heymelike van daen,
Of hi waer gheslegghen doot;

Vervolgens waarschuwt de dichter zoveel tegenstand te vermijden en liever maar vooraf goed te bedenken wat de gevolgen zijn van toegeven aan seksuele verleiding.⁷⁵

⁷⁵ Meder schaaft deze boerde onder de religieuze sproken, omdat in het verhaal de tegenstrijdigheid tussen leer en praktijk van de geestelijkheid centraal staat. Meder 1991, p. 179.

Conclusie

Niders zijn in dit verhaal kwaadsprekers. De *bozen nyders schare* (vs. 153) en *der boser nyder kijf* (vs. 165) verwijzen naar het volk dat begon te *raden* en te *clappen* (vs. 73-4). De kwalificatie *bose* komt van de monnik, die in zijn preek kwaadsprekers en leugenaars, die al zoveel mensen hebben bedrogen, veroordeelt. Er is duidelijk een verband tussen deze vormen van kwaadspreken. De personage van de monnik schildert de *niders* in dit verhaal af als -een anonieme groep- kwaadsprekers. Het grappige is dat in feite deze *niders* hier niet slecht zijn, maar de monnik zelf. In het verhaal komen geen *clappers* voor, alleen de anonieme menigte die begint te *clappen* (vs. 73) en te *raden* (vs. 72). De *clappende* mensen brengen de fout die de monnik heeft begaan in de openbaarheid.

Het advies van Van Hildegarsberch luidt op je hoede te zijn voor sexuele verleiding. Als de monnik zich kuis had gedragen, had de duivel geen kans gemaakt en was er geen reden tot kwaadspreken geweest. Dit advies heeft duidelijk een religieuze achtergrond, hoed u voor verleiding door de duivel!

4 *Niders en clappers* bij Dirc Potter en Willem van Hildegarsberch

Het doel van mijn onderzoek is te achterhalen welk specifiek gedrag de personages *niders* en *clappers* – zoals deze beschreven worden in werken van twee dichters verbonden aan het Hollandse Hof rond 1400 - vertonen en wat het publiek hieruit moest leren.

In dit hoofdstuk vergelijk ik Dirc Potter en Willem van Hildegarsberch in hun beschrijving van *niders* en *clappers* aan de hand van de conclusies uit de onderzochte teksten. Ik maak die vergelijking aan de hand van de vragen die ik ook voor de analyse van de teksten gebruikte.⁷⁶ Aangezien ik wil weten, of de personages *niders* en *clappers* hetzelfde, dan wel verschillend gedrag vertonen, behandel de *niders* en de *clappers* afzonderlijk. In de conclusie tenslotte beschrijf ik de opvattingen van Potter en Van Hildegarsberch over *niders* en de *clappers* en beantwoord ik de onderzoeksvraag.

Ter bevordering van de leesbaarheid gebruik ik de volgende afkortingen:

Potter: *Borchgravinne van Vergi* (BvV)

Potter: *Floris van Hollant en de gravin van Clermont* (FvH)

Potter: *Tholomanis, Boecia en Pascalis* (TBP)

Van Hildegarsberch: *Van helen* (Vh)

Van Hildegarsberch: *Van seven doechden der minnen* (V7dm)

Van Hildegarsberch: *Vanden monick* (Vm)

4.1 Over *niders*

Welk woordgebruik hanteren de dichters met betrekking tot *niders*?

Potter omschrijft de *nider* als *felle* (II, 896), als iemand die *eerbaerheit mach ghestraffen* (II, 891-2); van *gueden quaat* (II, 897) maakt. (FvH). Een *nider* is een wreedaard, die fatsoen afstraft en goed omzet in kwaad. Volgens Van Hildegarsberch kunnen *niders qualiken doghen, dat enich dinc in doechden rijst*. (Vh, 102,-3). *Niders* kunnen geen deugdzaamheid velen. Van Hildegarsberch gebruikt ook de kwalificatie *bose* voor *niders* (Vm, 153 en 165).

Wie of wat zijn de *niders*?

In Potters *Floris van Hollant en de gravin van Clermont* is de *nider* een personage, namelijk de wrede en strijdlustige graaf van Clermont. Bij Van Hildegarsberch zijn de *niders* een anonieme groep kwaadsprekers. Zij zijn de *bosen nyders schare* (vs. 153) in *Vanden monick*.

⁷⁶ Voor de vragen zie hoofdstuk 1.1 en 3.

Welk gedrag vertonen *niders*?

Volgens Potter loert de *nider* er op een goed woord, uit een edel hart, in kwaad om te zetten (II, 893, 895). Hij is afgunstig en zet deze emotie om in een handeling, namelijk wraak nemen, doden (*FvH*). Van Hildegasberch kwalificeert *niders* vooral als kwaadsprekers: *niders melden* (*V7dm*, 182), *seggen arch* van minnaars (*V7dm*, 183), waarschijnlijk uit afgunst. Zij kunnen het niet laten kwaad te spreken als het iemand goed gaat (*V7dm*, 185,-6). *Niders* vreten zichzelf op (*V7dm*, 187, 189). Zij zoeken het kwaad (*V7dm*, 195,-6). *Niders* zijn afgunstig, zij kunnen het niet hebben dat ook maar iets in deugd groeit. (*Vh*).

Uit de beschrijving van het gedrag van *niders* blijkt, dat *niders* afgunstig zijn, 'het kwaad zoeken', geen goed, deugdzaamheid, kunnen verdragen. Die afgunst uit zich in wraak nemen, doden, en kwaadspreken, doden met woorden.

Welk advies of commentaar geven de dichters met betrekking tot *niders*?

Zorg ervoor dat de *nider* geen kans krijgt, is de moraal van het verhaal van *Floris van Hollant en de gravin van Clermont*. Dat doe je door te *helen*, geheim houden. Ook Van Hildegasberch adviseert geliefden ervoor te zorgen, dat *niders* geen weet hebben van de relatie, zodat ze geen kans maken in *Van helen*. Het advies van Van Hildegasberch luidt verder niet op *niders* te letten, zij vreten zichzelf wel op. Voor de luisteraar houdt dat advies in, dat zij niet naar *niders* moeten luisteren en het slachtoffer wordt aangeraden passief te blijven. Verder moeten *niders* geen zaken voor ogen krijgen die beter geheim kunnen blijven (*V7dm*).

Welk waardesysteem is hieruit af te leiden?

Het gedrag van de *nider* in *Floris van Hollant en de gravin van Clermont* verwijst naar de hoofdzonde *nidecheit*, afgunst, een emotie die tot wraakgevoel zou leiden en de wens om te doden. Hierin herken ik het zondebegrip. Het advies van beide dichters omtrent *niders* is, dat geliefden ervoor moeten zorgen dat *niders* geen kans krijgen de liefdesrelatie te verstoren. Dat kan door te *helen*, geheim houden en door de *nider* te negeren. Dit advies tot geheimhouding speelt bij beide dichters een belangrijke rol. *Helen*, zwijgen, zorgt ervoor dat kwaadsprekerij niet verder wordt verspreid. Als de persoon die laster hoort, weigert te luisteren, zoals de kerk voorschreef, en daardoor de laster niet doorvertelt, stopt de zonde.⁷⁷

⁷⁷ Zie voor een uitgebreide beschrijving van spraakzonden hoofdstuk 2.4.

Het slachtoffer van laster kon en mocht volgens de kerkleer niets doen. Het advies van Van Hildegarsberch om niet op *niders* te letten, omdat zij 'zichzelf toch wel opvreten', klinkt als een geruststelling voor het slachtoffer. *Helen* zorgt er ook voor, dat buitenstaanders geen kans krijgen de liefdesrelatie te verstoren. Vanuit deze optiek heeft het geheimhouden met de buitenwereld te maken, 'wat de mensen ervan zeggen'. Dit verwijst naar het eerbegrip.

Bij Van Hildegarsberch zijn de *niders* kwaadsprekers, zij worden verder bij de volgende paragraaf over *clappers* behandeld.

4.2 Over *clappers*

Welk woordgebruik hanteren de dichters met betrekking tot *clappers*?

Potter beschrijft *clappers* met woorden als *bose tonghen* (II, 427), *bose listen* (II, 430), *nydelic* (II, 428), *leyde tonghe* (II, 445), *valsche tonghe* (II, 447), *valsche zaet* (II, 452), *boes venijn* (II, 593). (*BvV*). *Clappers* zijn *valsche venijn* (IV, 1666), die hun *quade blat* (IV, 1667) roeren. Een *clapper* is een *droghenaar* (IV, 1727), bedrieger. Kwaadsprekende vrouwen zijn *quade snoeren* (IV, 1661). (*TBP*). Van Hildegarsberch voert in *Van helen* geen *clappers* op. Wel noemt hij *clappen* en spreekt hierover met woorden als *bose* (vs. 47) en *venijn* (vs. 164), in tegenstelling tot het positieve *helen*. Voor *helen* gebruikt hij woorden als *doecht* (vs. 14), *eer* (vs. 160), *wijs* en *vroet* (vs. 15). In *Van seven doechden der minnen* noemt Van Hildegarsberch *clappen*, kwaadspreken, samen met liegen, bedriegen en snoeven als tegenstellingen van hoofs taalgebruik.

Een andere vorm van *clappen* is loslippigheid, Potter omschrijft dit *clappen* als 'roekeloos' (II, 884) en 'argeloos' (II, 885). (*FvH*).

Wie of wat zijn de *clappers*?

De *clapper* wordt in de *Borchgravinne van Vergi* verbeeld als een afgunstige personage, namelijk de hertogin van Bourgondië. Ook in *Tholomanis, Boecia en Pascalis* is de *clapper* een afgunstige personage, namelijk Tholomanis. Bij Van Hildegarsberch zijn de *clappers* een anonieme groep sprekers. In *Van helen* worden ze als lichtgelovige kletsers, die uiteindelijk in de goot belanden, afgeschilderd. (vs. 8-12). In *Van seven doechden van minnen* zijn *clappers* kwaadsprekende *niders*. In *Vanden monick* zijn de *clappers* de mensen die gissen en kletsen over de zwangerschap.

Welk gedrag vertonen *clappers*?

Volgens Potter is het gedrag dat de *clapper* vertoont, dat zij goede liefde bedreigen door slechte plannen te smeden. Zij zijn begerig kwaad te spreken van goede dingen en zij liegen. *Clappers* zijn hatelijk, ze kunnen ook geen goed verdragen. Ze hoeven eigenlijk helemaal geen kwaad te zien, want ze maken het goede zelf wel tot slecht. (BvV). Een *clapper* liegt en bedriegt (*TBP*). Bij Van Hildegarsberch zijn de *clappers* de anonieme menigte die begint te *clappen* (vs. 73) en te *raden* (vs. 72), de mensen die het foute gedrag van de monnik in de openbaarheid brengen, een soort verklikkers. (*Vm*).

Welk advies of commentaar geven de dichters met betrekking tot *clappers*?

In de *Borchgravinne van Vergi* adviseert Potter mensen zich te hoeden voor kwaadsprekers. In het verhaal van *Tholomanis, Boecia en Pascalis* raadt Potter echtelieden aan niet naar laster te luisteren, ofwel niet lichtgelovigheid te zijn. Als mensen hun verliefdheid voor zich houden en niet *clappen* maar *helen*, dan krijgt de *nider* geen kans, is de moraal van *Floris van Hollant en de gravin van Clermont*. Van Hildegarsberch adviseert geliefden in *Van helen* niet te *clappen*, maar te *helen*, dan maakt de *nider* geen kans. Voor God is laster een verbale moord, is zijn commentaar. Liegen, bedriegen, kwaadspreken en snoeven zetten – in tegenstelling tot hoofs spraakgebruik - aan tot alle kwaad. (*Vh*, vs. 84). In *Vanden monick* luidt het advies op je hoede te zijn voor seksuele verleiding en geen reden tot kwaadspreken te geven.

Welk waardesysteem is hieruit af te leiden?

In de beschrijving van kwaadspreken vinden we aanwijzingen voor het religieuze waardesysteem, dat de zonde kwaadspreken als aftakking van de hoofdzonde afgunst beoordeelde. De emotie afgunst zou tot wraakgevoel leiden en de wens om te doden. Letterlijk, of figuurlijk, door met laster iemands reputatie te schaden. Dit zien we terug in de kwalificatie, dat laster 'voor God als een moord' zou zijn. (*Vh*). Het advies om niet naar laster te luisteren en dus niet te geloven wat een lasteraar zegt volgt de kerkleer: het niet luisteren naar laster werd gepredikt als de enige remedie tegen deze zonde van de spraak. Het slachtoffer van laster diende passief te blijven. (*V7dm*). Beide dichters gebruiken de woorden *bose* en *venijn* bij de beschrijving van *clappers*. Deze woorden verwijzen naar het zondebegrip.

Als we echter naar het tegenovergestelde van *clappen* kijken, namelijk *helen*, verschuift het beeld. Deze vorm van zwijgen, of geheim houden, heeft niet alleen te maken met religieuze waarden, maar ook met wereldlijke. Van Hildegarsberch gebruikt in *Van helen* de woorden *doecht* (vs. 14), *eer* (vs. 160), *wijs* en *vroet* (vs. 15), om de positieve eigenschappen van *helen* mee aan te geven. Het advies wijst de weg naar verhoging van de status. In dat licht bezien verwijzen de adviezen van de dichters om te *helen* en niet te *clappen*, of naar *clappers* te luisteren, naar het eerbegrip.

4.3 Conclusie

In dit onderzoek heb ik drie verhalen van Potter en drie sproken van Van Hildegarsberch bestudeerd met als doel te weten te komen, welk specifiek gedrag de personages *niders* en *clappers* vertonen en wat het publiek hieruit moest leren.

Het eerste deel van de vraag: welk specifiek gedrag *niders* en *clappers* vertonen beantwoord ik met de beschrijving van de overeenkomsten en verschillen in gedrag tussen beide personages. De belangrijkste overeenkomsten tussen *niders* en *clappers* zijn, dat zij beiden intriganten zijn. Meestal zijn zij kwaadsprekers. *Niders* en *clappers* brengen zaken aan het licht die men liever voor zich wil houden, zoals een nieuwe of buitenechtelijke relatie, iemands positie, of een zonde. Hierdoor staat je leven, of je maatschappelijke leven, de reputatie, op het spel. *Niders* en *clappers* 'moorden' met woorden.

Wat de verschillen tussen *niders* en *clappers* betreft, kunnen we stellen, dat een *nider* een *nydelic*, afgunstig, karakter heeft. Die afgunst uit zich in wraak nemen door de ander letterlijk of figuurlijk te willen doden. Een *clapper* is altijd een spreker, maar niet per definitie een kwaadspreker. Een *clapper* kan ook een loslippige babbelaar zijn, zonder slechte bedoelingen. Het effect is echter hetzelfde.

Wat moest het publiek leren van het gedrag van *niders* en *clappers*? In de *Borchgravinne van Vergi* adviseert Potter mensen zich te hoeden voor kwaadsprekers. In het verhaal van *Tholomanis, Boecia en Pascalis* raadt Potter echtelieden aan niet naar laster te luisteren, ofwel niet lichtgelovigheid te zijn. Als mensen hun verliefdheid voor zich houden en niet *clappen* maar *helen*, dan krijgt de *nider* geen kans, is de moraal van *Floris van Hollant en de gravin van Clermont*. Van Hildegarsberch adviseert geliefden in *Van helen* niet te *clappen*, maar te *helen*, dan maakt de *nider* geen kans. In *Vanden monick* waarschuwt hij voor het gevaar van sexuele verleiding en raadt hij aan geen reden tot kwaadspreken te geven. Beide dichters hebben over het algemeen dezelfde visie op *niders* en *clappers*, er zijn wel accentverschillen.

Potter en Van Hildegarsberch waarschuwen beiden het publiek voor *niders* en *clappers*: zorg dat de *nider* geen weet heeft van zaken die beter geheim kunnen blijven, dan valt er ook niets te *clappen*, luidt hun motto. Zij zijn het eens dat kwaadspreken ‘levensgevaarlijk’ is. In Potters voorbeeldverhalen laten hoofdpersonen letterlijk het leven (daarvoor zijn het tenslotte ook exempelen). Van Hildegarsberch bestempelt laster als een ‘moord met woorden’. Het verschil tussen Potter en Van Hildegarsberch is, dat de laatste adviseert om vooral geen *clapper* te **zijn**, terwijl Potter meer benadrukt je te **hoeden** voor *clappers*. Van Hildegarsberch voegt daaraan toe dat men, behalve niet kwaadspreken, geen aanleiding tot kwaadspreken moet geven, door deugdzaam te leven. Het geheimhouden, *helen*, wordt positief gewaardeerd en door beide dichters van harte aanbevolen om de reputatie te beschermen.

Tot slot nog enkele woorden over de waardesystemen zondebegrip en eerbegrip. Volgens Casagrande en Vecchio, die religieuze geschriften onderzochten, was de angst voor laster in de Middeleeuwen obsessief. Zij stellen, dat een dergelijke angst alleen kan voorkomen in een maatschappij waar iemands reputatie afhangt van hetgeen hij zegt en op hetgeen anderen zeggen van hem.⁷⁸ Ik kom tot dezelfde conclusie. Het motief van *niders* en *clappers*: kwaadsprekerij als ‘moordwapen’ is veelzeggend. Mensen gaan tenslotte niet echt dood aan kwaadsprekerij. Kwaadsprekerij kost je je reputatie, je maatschappelijke leven, lijken de dichters te willen zeggen. Zij hebben zo hun eigen manier om dit te doen. Potter gebruikt vooral exempelen om zijn waarschuwing/advies te illustreren en bij hem zien we dan ook een *nider* en een *clapper* als hoofdpersonen in verhalen. Van Hildegarsberch schreef meer betogend, hij zet zijn waarschuwing/advies kracht bij door naar God als autoriteit te verwijzen. De personages *niders* en *clappers* brengen in de openbaarheid wat verborgen moet blijven, dat is de crux. Ik zie daarin de zorg om de persoonlijke eer, de reputatie als basis.

Nog even terug naar de conclusie van Casagrande en Vecchio. Als ik deze goed begrijp, dan zeggen zij impliciet, dat de verspreiding van het idee van hoofd- en bijzonden onder leken - zoals *afgunst*, *nidecheit*, met als aftakking lasteren, *detractio* - kon slagen vanwege het reputatiedenken. Dat reputatiedenken was dus een goede voedingsbodem voor de nieuwe kerkleer, die moest worden verspreid. De verspreiding van die leer ging via theologische geschriften, maar ook via proza. De werken van Potter en Van Hildegarsberch zijn daar in dat opzicht voorbeelden van. Het publiek leert uit de verhalen, dat kwaadspreken, alsook het luisteren naar kwaadspreken, zonden zijn, die voortkomen uit afgunst. De straf voor deze zonden is de dood en de remedie is niet-luisteren en negeren. Van Hildegarsberch roept mensen meer in het algemeen op deugdzaam te leven. Potter

⁷⁸ Casagrande en Vecchio 2007, p. 250-251.

adviseert de mensen zich te hoeden voor kwaadsprekers, maar ook zelf niet loslippig te zijn en niet lichtgelovig te zijn, dus niet naar kwaadsprekers te luisteren.

Bij de analyse van de literaire motieven *niders* en *clappers* in de werken van Potter en Van Hildegarsberch zijn de beide waardesystemen, eerbegrip en zondebegrip duidelijk naar voren gekomen. Welk waardesysteem zwaarder weegt vind ik moeilijk te beoordelen. Ik houd het erop, dat het eerbegrip een goede basis was voor het zondebegrip.

5 Samenvatting

Door werken van twee dichters die in hetzelfde milieu verkeerden, met elkaar te vergelijken wilde ik meer te weten komen over de functie van *niders* en *clappers*. Volgens het *MNW* zijn *niders* benijders, afgunstigen en ook nijdigaards, kwaadsprekers. *Clappers* zijn babbelaars, verklikkers, maar ook kwaadsprekers.

De figuur van de *nider* was een bekend motief in de hoofse literatuur. In de voorbeeldverhalen in *Der minnen loep*, het 'handboek' over de liefde van Dirc Potter zijn *niders* en *clappers* steevast levensbedreigende personages. Ook Willem van Hildegarsberch waarschuwt in zijn werken voor *niders* en *clappers*. Het verschil tussen de adviezen van beide dichters is, dat Van Hildegarsberch adviseert om vooral geen *clapper* te zijn en geen aanleiding tot kwaadspreken te geven door deugdzaam te leven. Potter benadrukt daarentegen je te hoeden voor *clappers*.

De functie van literatuur in de Middeleeuwen was het publiek te beleren, dus het is aannemelijk, dat de dichters de motieven van de *niders* en *clappers* met een bepaald doel hebben ingezet. Twee belangrijke waardesystemen in de late Middeleeuwen zijn het zondebegrip en het eerbegrip. Het zondebegrip hoort bij de religie. De kerk kwalificeerde *clappen*, kwaadspreken, als aftakking van de hoofdzonde *nidecheit*, afgunst. Het eerbegrip staat voor de wereldlijke waarden, zoals de persoonlijke reputatie en het oordeel van anderen. In de maatschappij van de late Middeleeuwen speelde de persoonlijke eer, de reputatie, een belangrijke rol. Lasterende *clappers* vormden een gevaar voor die reputatie. Het motief van de *nider* verbeeldt de buitenwereld als bedreiging van de liefde in de hoofse literatuur.

Door enkele teksten van twee dichters, verbonden aan het Hollandse Hof rond 1400, goed te lezen en te interpreteren heb ik onderzocht welk specifiek gedrag de personages *niders* en *clappers* vertonen, om te weten te komen wat het publiek hieruit moest leren. De verhalen die ik van *Der minnen loep* behandelde zijn *De Borchgravinne van Vergi* (II, 425-608), *Floris van Hollant ende gravin van Clermont* (II, 829-944) en *Tholomanes, Boecia en Pascalis* (IV, 1625-1808). Uit het oeuvre van Willem van Hildegarsberch zocht ik teksten waarin hij de liefdesrelatie beschrijft én de motieven van de *nider* en *clapper* behandelt. Ik koos voor *Van seven doechden der minne*, *Van helen* en *Vanden monick*.

Uit de beschrijving van het gedrag van *niders* door beide dichters blijkt het karakter en de daden van deze figuren. *Niders* zijn afgunstig, zij zoeken het kwaad en kunnen het goede niet verdragen. Die afgunst uit zich in wraak nemen door te doden. Letterlijk, waarbij de hoofdpersonen in de verhalen het leven laten, of figuurlijk door kwaadspreken, doden met woorden.

Het advies van beide dichters omtrent *niders* is, dat geliefden ervoor moeten zorgen dat *niders* geen kans krijgen de liefdesrelatie te verstoren. Dat kan door te *helen*, geheim houden en door de *nider* te negeren. Het geheimhouden heeft met de buitenwereld te maken, 'wat de mensen ervan zeggen'. Dit advies tot geheimhouding speelt bij beide dichters een belangrijke rol en verwijst naar het eerbegrip.

Clappers worden omschreven als intriganten, kwaadsprekers. Zij zijn begerig kwaad te spreken van goede dingen, zij liegen en bedriegen. *Clappers* kunnen ook loslippige babbelaars zijn, zonder kwade bedoelingen. Het effect van die loslippigheid, verklikken, is echter net zo groot als het effect van bedoeld kwaadspreken. Beide dichters beschrijven kwaadspreken als levensgevaarlijk. In Potters voorbeeldverhalen laten hoofdpersonen letterlijk het leven en Van Hildegarsberch bestempelt laster als een 'moord met woorden'. Hildegarsberch adviseert om vooral geen *clapper* te zijn, terwijl Potter meer benadrukt je te hoeden voor *clappers*.

In de beschrijvingen van kwaadspreken vinden we aanwijzingen voor het religieuze waardesysteem, dat de zonde kwaadspreken als aftakking van de hoofdzonde afgunst beoordeelde. Het geheimhouden, *helen*, wordt positief gewaardeerd en door beide dichters van harte aanbevolen. Zwijgen betekende niet-kwaadspreken en kwaadsprekers negeren. *Helen* diende ook om de reputatie te beschermen en zo gezien worden de adviezen van de dichters om te *helen* en niet te *clappen*, of naar *clappers* te luisteren, gemotiveerd door het eerbegrip.

We kunnen concluderen, dat de personages *niders* en *clappers* door beide dichters werden ingezet om het publiek te waarschuwen: zorg dat de *nider* geen weet heeft van zaken die beter geheim kunnen blijven, dan valt er ook niets te *clappen*. De functie van de personages *niders* en *clappers* is in de openbaarheid brengen wat verborgen moet blijven. Kwaadspreken kost een mens zijn reputatie, zijn maatschappelijk leven, is wat de dichters willen zeggen. De angst voor reputatieschade in de late Middeleeuwen bood een goede voedingsbodem aan de invloed van de kerk, die een stelsel van regels omtrent afgunst en kwaadspreken als zonden opstelde.

Literatuur

Primaire literatuur

- Der minnen loep door Dirc Potter*. Uitgegeven door P. Leendertz Wz. Leiden 1845-'6.
Digitaal op http://www.dbnl.org/tekst/pott002derm03_01/. (d.d. 16-11-2011).
- Willem van Hildegarsberch, Gedichten*. Ed. W. Bisschop en E. Verwijs. Utrecht 1981.
Fotomechanische herdruk van uitgave 1870. Digitaal op
http://www.dbnl.org/tekst/hild002wbis01_01/. (d.d. 16-11-2011).

Secundaire literatuur

- Van Buuren 1979 - A.M.J. van Buuren, *Der minnen loep van Dirc Potter. Studie over een Middelnederlandsche ars amandi*. Utrecht 1979.
- Van Buuren 1988 - A.M.J. van Buuren, 'Eer en schande in enkele laat-Middelnederlandse literaire teksten'. In: *Soete minne en helsche boosheit: seksuele voorstellingen in Nederland, 1300-1850*. Samengest. door Gert Hekma en Herman Roodenburg. Nijmegen 1988, p. 23-41.
- Van Buuren 1993 - A.J.M. van Buuren, '25 maart 1415: Dirc Potter krijgt bij grafelijk besluit een hofstede te leen; didactische literatuur van een Haags hoveling'. In: M.A. Schenkeveld-van der Dussen e.a. (red.), *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*. Groningen 1993, p. 92-96.
- Casagrande en Vecchio 2007 - Carla Casagrande en Silvana Vecchio, 'Detractio'. In: *Les péchés de la langue. Discipline et éthique de la parole dans la culture médiévale*. Parijs 2007, p. 239-252.
- Craun 2007 - Edwin D. Craun, 'Inleiding'. In: *The hands of the tongue. Essays on deviant speech*. Michigan 2007, p. ix-xviii.
- Van Dale Groot woordenboek der Nederlandse taal*. Door G. Geerts en H. Heestermans met medewerking van C. Kruyskamp. Utrecht / Antwerpen 1989. 3 dln.
- Godsal 2003 - Jean E. Godsall-Myers, 'Inleiding'. In: *Speaking in the Medieval World*. Leiden-Boston 2003, p. 1-19.
- Hogelst 1979 - B.T. Hogelst, *Sproken en sprekers: inleiding op en repertorium van de Middelnederlandse sproke*. Amsterdam 1997. 2 dln.
- Hogelst 1993 - Dini Hogelst, '1418: Verbod in het reglement van het Deventer gasthuis om binnenshuis op te treden met sproken en boerden; Sprooksprekers: venters in vermaak en vermaan'. In: M.A. Schenkeveld-van der Dussen e.a. (red.), *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*. Groningen 1993, p. 92-96.
- Lodder 2002 - Karel Eykman en Fred Lodder, *Van de man die graag dronk en andere Middelnederlandse komische verhalen*. Amsterdam 2002.
- Meder 1991 - T. Meder, *Sprookspreker in Holland. Leven en werk van Willem van Hildegarsberch (circa 1400)*. Amsterdam 1991.
- Middelnederlandsch woordenboek*. Digitaal via <http://gtb.inl.nl/?owner=MNW>
- Middelnederlandsch handwoordenboek*. Bewerkt door J. Verdam. Onveranderde herdruk en van het woord *sterne* af opnieuw bewerkt door C.H. Ebbinge Wubben. Den Haag 1994.
- Oostrom 1987 - F. van Oostrom, *Het woord van eer. Literatuur aan het Hollandse hof omstreeks 1400*. Amsterdam 1987.
- Philips 2007 - Susan E. Philips, *Transforming talk. The Problem with Gossip in Late Medieval England*. Pennsylvania 2007, p.1-12, 65-117, 203-208.
- Woordenboek der Nederlandsche Taal*. Digitaal via <http://gtb.inl.nl/?owner=WNT>.
- Van der Wijden 2011 - Laura van der Wijden, *Scheve ogen in de Lage Landen. De functie en betekenis van afgunst en jaloezie in Middelnederlandse teksten*. Utrecht 2011.

Bijlage I *Der minnen loep II, 425 - 608*

- 425 Sulke saken brenghen voort
 Dat deen danders herte moert,
 Ende sonderlinghe bose tonghen,
 Die altoes nydelic hebben ghedronghen
 Goeder minne, waer sise wisten.
- 430 Merct wat sochte si boser listen,
 Van Bourgoigne die hartoghinne,
 Opten ridder, die goede minne
 Droech in herten wanckels vrij
 Ter burchgravinnen van Virgi.
- 435 Die edele maghet ende joncfrou
 Minde den ridder mit sulker trou,
 Dat si voer alle der werlt vrie
 Te wesen koes sine amye.
 Ende hi diende haer suete ende sochte,
- 440 Mit alle der truwen dien hi mochte,
 Heymelic in stilre list,
 Datter nyemant off en wist.
 Si leefden mit ghenoechlicheiden,
 Mit groter lust ende vrede,
- 445 Tot dat ene leyde tonghe brack
 Hoir liefde, blijschap ende ghemack.
 O wee, valsche tonghen blat,
 Dat altoes snepper is ende rat
 Te spreken arch van goeden dinghen,
- 450 Ende gheen goet en connen inghen,
 Al en saghen si nummer quaet!
 Wopen over dat valsche zaet,
 Dat so wijde wert ghesaeyt
 Ende nummer en wert off ghemayet!
- 455 Doch bij wile so sterven sy:
 Soe lacht die edele minne vry.
 Dese moghende lantsvrouwe
 Sprac den ridder an op trouwe
 Heymelic om sijnre minne.
- 460 Die ridder dacht in sinen sinne,
 Het waer emmer een cranck room,
 Dat hi sijnre minne bloom,
 Die so louter bloeyende stont,
 Setten soude op een ander gront
- 465 Ende minnen sijns heren wijff,
 Die him ghetruede guet ende lijff:
 Soe dat hi hoer weder seyde
 Die lieft den si hem voren leyde,
 Ende en woud haer gheven gheen consent,
- 470 Want hi waerre bij gheschent
 Alst sinen heer quaem te voren.
 Oick soud sijs hebben toern,
 Die liefste was in sinen moet,
 Dien hi om alle der werlt guet
- 475 Niet en woude hebben vertoernt.
 Die vrou ghelijc enen stier ghehoirnt
 Ghinc van hem verbolghen zeer.

Thoirnlic ghinc sy thoren heer,
 Den hertoghe van Bourgoingne goet.
 480 Ene grote claghe sy hem doet
 Over den ridder erentrijck
 Ende beloechen valschelijck.
 Sy seyde dat hi hoer aen lach
 Van minne altoes nacht ende dach
 485 Ende en lietse rusten nymmermeer.
 Doe dat hoerde die goede heer,
 Seyde hi: ' Heeft hi dat ghesproken?
 Dat wort an sinen live ghewroken.'
 Die hertoghe kende den ridder wael,
 490 Dat hi was goet alte mael;
 Hij deden heymelic bij hem comen,
 Ende seyde: ' Ridder, ic heb vernomen,
 Dat ghi uwer vrouwen, minen wive,
 Wout hebben gheschent an horen live,
 495 Had sijt u willen consenteren.
 Soudy so mijn wijff onteeren?
 Des en ghetruwe ic u niet toe.'
 'Ghenadighe heer, ic seg u hoe,'
 Sprac die ridder zeer beganghen,
 500 'Hoe dat mit allen is verganghen,
 Sal ic u vertellen waerlijc.'
 Hij verantwoerde hem so claerlijck
 Ende ontschuldichde hem alsoe,
 Dats die hertoghe wel was vro,
 505 Ende bedancte den goeden man.
 Doch ghinc hi hem scharpelic an
 Ende woude weten sine minne,
 Up dat die hertoghe in sinen sinne
 Hem des anders te bet verdroeghe.
 510 Hi stont in zwaren onghevoeghe,
 Dat hi sine minne moste melden,
 Dat men pleecht te doen soe seldom;
 Doch om te doden tquade vermoeden
 Woude hi sinen here den sin bevroeden,
 515 Ende voerden mit hem op eenre vaert,
 Daer hi der dinghen zeker waert
 Ende sach sijn nichte, ende oick den hont
 Die him der zaken maecte kont.
 Die hertoghe loefde him sekerlijck
 520 Wel te hebben [l. helen] ewelijck.
 Haddet gheweten die cuyssche smael,
 Si hadde verganghen, weet ic wail.
 Nochtan wes die ridder deed,
 Was bij bedwanghe ende naersticheed
 525 Vanden hertoghe sinen heer.
 Oick truerde des sijn herte zeer.
 Dair na als die hertoghe quam
 Dair hi sijn goede wijff vernam,
 Rechte voirt hi hoer verweet,
 530 Dat sy lueghen hadde gheseet.
 Si seyde: ' Heer, hoe weet ghi dat?'
 Hij sprac: ' Ic weet wel hoe ende wat,

Ende waer sijn liefde is gheleghen.
 Tot u so en is hi niet gheneghen,
 535 Noch en gheert niet uwe minne,
 Mer mijn nichte, die burchgravinne,
 Heeft sijn hert ende is des machtich.
 Mer ic zweer by Gode waerachtich,
 Die vander maghet wort ghebairt,
 540 Ist dat ghij dit openbaert,
 Off mijnre nichten dit verwijt,
 Ghij wert daer omme uwes lives quyt.
 Nu moechdi hebben wel ghehoert
 Hoe die zaken eynden voirt:
 545 Want tgheviel in enen hove,
 Dat die hertoghe van groten love
 Mit rijcken kosten dede houden,
 Daer sy bij een dansen zouden,
 Soe verweet die hartoghinne
 550 Der joncfrouwen van hoirre minne
 Ende vergat hoirs heren woert.
 Die joncfrouwe wart so seer ghestoert
 Ende mismoedich vander dinck,
 Dat sij in eenre camer ghinck,
 555 Ende dreeff misbaer ende hantgheslach,
 Daer ene ziecke joncfrouwe lach,
 Die alle hoer claghe alleen hoerde.
 Hoe sy daer in hoir sonden smoirde
 Van groten minnentliken we
 560 Dat hebdi lichte ghelesen mee.
 Die ridder dair na bij hoir quam,
 Ende als hise doot vernam,
 Soe dochte hi wane quam die zake,
 Ende dede over hem selven die wrake.
 565 Een zwairt hy doer sijn herte viel.
 God hebbe hoire beyder ziel!
 Doe sy beyde te samen leefden,
 In liefden sy ghelike zweefden,
 Ende soe sy leefden enichlijck,
 570 Sijn sy ghestorven beyde ghelijck.
 Dat was der vuerigher minnen dwanck,
 Die beyde herten daer toe wranck,
 Dat deen om sanders wille sterff
 Ende elck van anderen loon ghewerff.
 575 Ach hoe edel was die leeft!
 Hoe vast bezeghelt ende bebrieft
 Was sy! nochtan wert hoir leven
 Nye beseghelt noch bescreven,
 Alsoe die menighe dat glosieren.
 580 Die hertoghe was goedertieren;
 Mer hy wert fel als een serpent
 Doe hi hoirde dat fundament
 Van deser yammerliker zake.
 Zeer vertoernt ende tonghemake
 585 Ghinck hi daer hi vant sijn wijff
 Ende heeft haar ghenomen tlijff
 Alsoe hi haer hadde ghezworen.

Nu hebben dese drie lijff verloren
Bij clappers tonghen; wat doen wy dan?
590 Daer voer wacht u, wijff ende man,
Dat ghi niet en coemt in schaden
Bijder valscher tonghen bladen:
Want men vint gheen soe boes venijn
Als rechte clappers tonghen sijn.
595 Tonde [l. Tonghe] breect doch lijff ende been.
Dat pleechmen te segghen int ghemeen,
Die veel clapt dat hi veel liecht.
Veel te lieghen zeer bedriecht.
Wye niet en wil sijn bedroghen
600 Die wacht hem vander clapper loghen.
Hoirre is so veel in allen straten,
Men canse leyder niet ghehaten [l. ghelaten]:
Want quaet saet heeft alle weghe
Wael te wassen goede deghe,
605 Ende tgoede wort vanden quade
Veel verwonnen: dat is scade.
Tquade is so wijde versparret
Datter elck man an verwarret.

Bijlage II *Der minnen loep II, 829 - 944*

Het was in tijden hier te voren
830 Een edel vorst ende hoech gheboren.
Hollant had hi mit recht beseten,
Grave Florijs was hi gheheten
Ende was in zijnre tijt vermaert
Voer enen den besten in hogher aert,
835 Die was inden kerstenre ewe.
Aern, paeu, lam end lewe,
Dien vier was hi wael ghelijck.
Een edel vrou, van doechden rijck,
Die van Cleermont was gravinne,
840 Van vormen schoon, van sueten zinne,
Hadde so ghesint den vromen man
Om rechte doecht die daer lach an,
Dat zij last int herte ghecreech,
Dat zij duechdentlijcke versweech.
845 Mer zij bracht daer toe haren heer,
Dat hi doer zijns hoves eer
Enen rijcken tornoy dede roepen.
Die mare dede hi wyde loepen
Mit erauden ende ander boden,
850 Die die vreemde heren noden,
Also als dat is ghewoenlijck.
Dit dede die vrouwe erentrijck,
Want si kende den edelen grave,
Van duechden so rijck ende van have,
855 Als hi den hoff hadde vernomen,
Dat hi daer entelic soude comen:
Want hi des plach in menighen rijck.
Oeck screef zij hem duechdentlijck
Den laste die hoir int harte wranck,
860 Dat hem oec meest te ryden dwanck.
Hi trat in reynre minnen oirden
Ende screef antwoerde mit sueten woerden,
Dat hijt gairne ende vruntlijc dede,
Wes hoir ghenuechte was ende vrede.
865 Die tijt quam, datmen reet te hove.
Veel goeder mannen van groter love
Bracht hi mit hem op dat velt.
Hi sloech daer neder zijn ghetelt
Mit groten coste bijder stat.
870 Des anderen daghes die grave op sat
Ende reet vorstelijck ter baen,
Daer hijt so wael heeft ghedaen,
Dat die vrouwen ghemeenlijck
Gaven loff den vorste rijck
875 Ende spraken vele van zijnre doecht.
Des wort die vrouwe zeer verhoecht,
Dat zij den ghenen hoirde prijsen,
Die hoir in vroechden dede rijsen.
Die grave van Cleermont lach aldaer
880 Bij der vrouwe: want hi was zwaer
Van live ende oec van daghen mede,

Ende socht ghemac ende vrede;
 Mer wreet en airnst was hi altoos.
 Die vrouwe sprac wat rokeloes
 885 Een minlic woerdekinj sonder hoede
 Vanden grave van frisschen moede,
 Die so ridderlijck tornierde,
 Des doch hoir harte te mael faelgierde
 Doe si hoir selven wael bedacht.
 890 Op sulke dinghen die nyder wacht,
 Waer datmen eerbaerheit sal schaffen,
 Altijt hoe hise mach ghestraffen.
 Die heer selve dat woirt versan,
 Dat uutten edelen herte ran,
 895 Ende heeftet int quade ghekeert,
 Also die felle altoes begheert
 Vanden gueden te maken quaet,
 Daer guede vroechede zeer bi vergaet.
 Hi sprac der vrouwen airnstelic toe
 900 Ende seyde: 'Vrouwe, ic sye wel, hoe
 Ende op wyen ghij sijt ghesint;
 Mer die ghene die gij mint
 Sal huyden varen zijn leste vaert.'
 Die felle vorst ghincg nederwaert
 905 Ende dede oeck zijn wapen an
 Ende vergaderde alle zijn man,
 Also hi selve daer here was,
 Ende verlaechde wael te pas
 Den Hollantscen vorst mit groten last
 910 Ende sloechen doet, den edelen gast,
 Die hi billijcken soude eren.
 Die [l. Des] toornde zeer den vreemden heren,
 Want het gheschiede mit snelre achte,
 So datter hem nyemant voir en wachte,
 915 Doch wort hij ridderlijck ghewroken.
 Hier of is ghenoech ghesproken.
 Die salighe hoech gheboren vrouwe
 Dreef in hoer moet so starcken rouwe,
 Dat mense na den selven dach
 920 Nye lachen noch verblyden en sach;
 Mer starf daer na in corter stont,
 Want si int herte was ghewont,
 Daer hoer of quam des dodes quael.
 Nochtan moechdi gheloven wael,
 925 Dat sy nie tot horen daghen
 Malcander en spraken noch en saghen],
 Dan hise scouwen mocht daer boven
 Die wile dat helmen stoven;
 Mer sy hem nye tot ghenen stonden,
 930 Hij en hadde die helm int hoeft ghebonden.
 Nochtan so bleven sy dus int strick.
 Nu merct hoe ende in wat stick
 Ende in wat grade dat si sijn
 Ghecomen in des dodes pijn.
 935 Die rijcke vorst van hoghen naem,
 Die nie en dede der minnen schaem

Ende nye dan duecht en heeft gheyaecht,
Wort ten dode dus verla[e]cht
Ende is ghestorven doer die minne,
940 Eer hi ghecomen is daer inne.
My dunct dat hy nauwelic heeft
Der minnen eerste graet beleeft,
Want hem die wech wert ondergaen
Doe hi te clymmen hadde bestaen.

Bijlage III *Der minnen loep IV, 1625 - 1808*

- 1625 Saken vindmen alrehande,
Die dicke vrienden te vyande
Hebben ghemaect int aertsche dal,
Ende men sonderlinghe schuwen sal,
Dair guede luden in echtscap sitten.
- 1630 Si bringhen toern ende hitten,
Onrust ende wedermoet,
Soe datmen bij wilen doet,
Dat nutter after waer ghelaten:
Sij doen deen den anderen haten.
- 1635 Daer om salmense ymmer schuwen.
Dat eerste is, lichtelic te betruwen,
Dat vrouwen draghen inden sin.
Coemter yemant tot hem in,
Die heymelic brinct enighe mare,
- 1640 Sijn sij loghen ofte ware,
Dat die man erghent heeft gheweest,
Also hem die clapper leest,
Dat ghelooft sy wael te gronde,
Als oft in die ewangelie stonde.
- 1645 Daer heeft menighe vrouwe mede
Ghenuecht verloren ende vrede.
Nochtan en willen sijs laten niet.
Hem donct recht, dat hem goet gheschiet,
Ende wetens hem groten danck,
- 1650 Die hem singhen desen zanck.
Men vintse, diese daer toe winnen,
So mit miede, so mit minnen,
Off sy enighe dinghen saghen
Van hoirre mannen in enighen laghen,
- 1655 Dat sy dan vluchts tot hem comen:
Als sy wat nuwes hebben vernomen,
Men salt wel teghen hoir verdienen.
Dit is groot wonder wat si menen,
Dat sy soe gaerne horen spreken,
- 1660 Dair sy hoir ruste mede breken.
Men vintse veel der quader snoeren,
Die hem gheneren mit sulker voeren
Ende houden man ende wijff
Dicwijl leven in een kijff,
- 1665 Die wael mit rusten souden sijn,
[En] dede der clapper valsch venijn,
Die al roeren dat quade blat
Ende die vrouwen gheloven dat.
Och, hoe qualic sijn sij beraden,
- 1670 Die hem selven soe beschaden!
Het waer veel beter, dattet woert
Nymmermeer en worde ghehoirt:
Want daer en can niet guets off comen,
Alsmen ducque heeft vernomen,
- 1675 Dan onvrienschap ende onminne
Ende toernichliken sinne,
Die des menschen hert so knaghen,

Dat hi beter waer verslaghen
 Off scoenre doot in een graff,
 1680 Dan te leven in sulken gheschaff.
 Want sulck gheloven lichtelick
 Is duck ende menichfoudelic
 Groet jammer ende schade gheschiet.
 Daer omme dat lichte gheloven vlyet!
 1685 Men seit menichwarff ende dich:
 Wye balde ghelovet, die ghecket sich.
 Dat heeft enen goeden wive ghewerret,
 Die mit ghelove wart ghearret,
 Dair off ic scribe, suldi horen.
 1690 Een machtich man alhier te voren
 Was gheseten in Griecken lant:
 Tholomanes was hi ghenant.
 Daer bij so woende een vrouwe dan,
 Die hadde enen gheraden man,
 1695 Die oick veel lants hadde beseten
 Ende was Paschalis gheheten.
 Voer Troyen lach die goede heer,
 Daer hi ontfinck loff ende eer.
 Boecie hiet die eerbare vrouwe.
 1700 Malcanderen waren sij ghetrouwe.
 Tholomanes was thuus ghebleven
 Ende heeft groot vervolch ghedreven
 Aen Boecia, die schone,
 Om van haer te werven lone
 1705 Van minnen, die hi tot hoer droech,
 Ende Boecia al van handen sloech.
 Die woerden, die hi van minnen sprac,
 Suverlijck sij altoes brack
 Ende bracht ander woerden int spel,
 1710 Des hem en ghenoechde nauwelic wel.
 Hoirre vrienſcap gheerde hi zeder:
 Goede woerden gafsy him weder.
 Dat stont also enen langhe[n] tijt.
 Hij hoepte, waer sij hoirs mans quijt,
 1715 Alle dinck dan waer te pas.
 Daer na, als Troyen ghewonnen was
 Ende die ghemeen luden vernamen,
 Dat die Gryecken thuuswert quamen,
 So quam Tholomanes alte hant
 1720 Daer hi die goede Boecia vant,
 Ende sprac: 'Vrouwe, ghi moech[t]wael sijn
 Vrolic ende in blijden schijn:
 Want Paschalis mit hem bringhet
 Een schone maghet, onbevlinghet,
 1725 Van conincliken bloede gheboren,
 Dien hi tru heeft ghezwoeren.'
 Boecia vraechde den droghenaer,
 Oft oick te gheloven waer?
 'Jaet,' sprack hi, 'bij onsen Goede,
 1730 Ic soud u lieghen harde node.
 Het hebben my die ghene gheseit,
 Die daer aff weten guet bescheit

Ende ghister mit hem aten.
 Hi heeftse noch after ghelaten
 1735 Niet ver van heen, int ander lant,
 Ende hi sal hier wesen alte hant
 Ende sal u thyen, vrouwe mijn,
 Dat ghi hem ontru hebt ghesijn:
 Daer mede sal hi u verdriven
 1740 Ende dander sal die vrouwe bliven.'
 Boecia sprack mit goeden stade:
 'Wat rady my in rechten rade?
 Hoe sal ic dit an hem wreken,
 Datmen my niet en mach bespreken?'
 1745 Hi sprac: 'Teerst dat hy comet in,
 Ontfancten mit enen blijden sin
 Ende gheeft hem drincken starck venijn,
 Wail ghemenghet mit gueden wijn,
 Ende scheynckt hem enen vriendelic groet,
 1750 Dat hi willecoem wesen moet.'
 Die vrouwe sprac: 'Na dien dat hi
 Die valscheit heeft ghedocht an my,
 So saghic hem veel liever doot
 Dan levendich in sulker noot.'
 1755 Paschalis, die edele man,
 Die sine[n] wive alles goedes gan,
 Ende nye en docht sulken dinck,
 Als tgherucht over hem ghinck,
 Dat Tholomanes hadde gheloghen.
 1760 Die mare quam te richt ghevloghen,
 Dat Paschalis was opt lant.
 Die vrouwe ghinc hem teghen te hant
 Ende ontfincken vriendelick.
 Hi was blide, mer droeflick
 1765 Ghelyet hi, om dat hi te voren
 Sijn lieve vrienden hadde verloren,
 Die inder zee verdroncken waren.
 Doe die vrouwe sach dat ghebaren,
 Doe twivelde hoir ende meynde dat,
 1770 Dat hi hoir waer gheworden mat.
 Si gaff hem drincken vanden wijn,
 Daer him off nakede sdodes pijn.
 Des anderen daghes was hi doet.
 Sijn vrienden haddens rouwe groet.
 1775 Sij dede scicken int ander lant,
 Om te vernemen alte hant,
 Off daer die vrouwe ghecomen waer.
 Si vernamen wel aldair,
 Dattet al droch ende lueghen was,
 1780 Dat ghesproken hadde die dwaes.
 Als dat Boecia hadde ghehoirt,
 Sprack si: 'Och! ic hebbe vermoert
 Minen gueden man Paschail!
 Och! ich gheloefde him te wael,
 1785 Die mi die loghene heeft gheseit!
 Minen man, die inder aerden leyt,
 Willic volghen onder tzant.'

Een zwaert soe nam si inder hant
Ende heeft hoir wijflicheit doerboert.
1790 Was dat niet een valsche moert,
Die Tholomanes hadde bedreven?
Doch ten wort hem niet vergheven.
Daer was een Porijas,
Die Boecien broeder was.
1795 Hij hadde den rou int herte groot
Om sijnre liever suster doot
Ende oick sijns zwaghers Paschael.
Hi vernam die zaken wael,
Dat Tholomanes hadde ghebrouwen.
1800 Hi zwoer bij sijnre trouwen,
Dat hi die ondaet hadde gheweven,
Dat soude hem entelic costen tleven.
Porias heefden eens verwacht,
Dat hi soud rijden opter jacht
1805 Ende sloechen so mit sinen zwaerde,
Dat hi doet viel opter aerden.
Besiet, hoe heeft een licht gheloven
Dese drie vanden live doen roven.

Bijlage IV *Gedichten: Van helen (IVLXXI)*

Ic sach in enen winter cout,
Ende overdochte menichfout,
By wat zeden hier op eerde
Die menighe comt in groter waerde
5 Ende wort gheprijsd in sinen staet.
Een ander leeft in dommer daet
Ende is van eren al ontweecht;
Sulc wil loven al datmen seecht
Ende clappent lichtelijcken voert,
10 Al comt hy, daerment gaerne hoort,
Vanden dommen sijn ghelijc.
Int lest soe daelt hi inden slijc
Ende wort onwaert ende zeer ghelaect.
Soe wye die doecht van helen smaect,
15 Die scheltmen wijs entaer toe vroet,
Wantter rechter eren hoet
Die en worde nymmermeer volcomen;
Al sochtmen aldertiere bloemen,
Die men te Meye op eerden ziet,
20 Men vonde gheen bloem die Helen hiet.
Helen is der eren vaen,
Als ic u noch wil doen verstaen.
Die wel heelt an elken rinck,
Die mach weten menich dinck
25 Datmen clappers hout verborghen.
Die helen connen ende besorghen,
Daer en is nyemant voir gheveynst;
Die wel heelt ende overpeynst
Wat hem schaden mach off vromen,
30 Twaer schade sy en sonden comen,
Al daermen loff van eren gheeft.
In wat staet die mensche leeft,
Sel hi prijs ende eer ghewinnen,
Hi moet die doecht van helen kinnen,
35 Often schiet hem nymmermeer.
Daer is menich edel heer,
Die sinen rade moet ghetruwen;
Soudment dan clappen off vernuwen
Hier entaer, tot elken hove,
40 Soe waert een met van crancken love,
Des zijt seker ende ghewes;
Want als een met ghesloten es
Ende om nutscap overdragen,
Soe en salmens clappen noch ghewaghen
45 Voerden tijt, datmen mach sien
Die wercken, die by rade gheschien.
Om dat die bose altijd begaert
Die doecht te setten achterwaert,
Soe selmen voer hem helen vast
50 Nauwen raet ende swaren last,
Gheliken oft in biechten waer,
Alsoe langhe datment openbair
Int ghemene moet vertellen,

55 Om schade, om hinder mede te vellen,
 Off eens heren last daer mede.
 Oeck kiestmen rade in elker stede
 Ende oec schouten ende wet,
 Ende wes men daer te rade set,
 Dat selmen wiselic behelen,
 60 Off nymmermeer gheen recht bevelen
 Die ghene, die hem anders spoen;
 Want wisen met es wel te doen
 Inder heren moghentheit.
 Ende alsmen dan te rade gheit
 65 Mit dien, die helen niet en counen,
 Soe ist onnuttelic begonnen;
 Wanttet tende mach faelgeren.
 Selmen oock ter werlt hanteren
 Goede minne, sonder fel,
 70 Die ghedurich bliven sel
 Staende, daer si is gheresen,
 Helen moet haer sloetel wesen,
 Nacht ende dach, spade ende vroe.
 Minres die ontdecken hoe
 75 Off waer hem heil es gheschiet,
 Die draghen minne sonder bediet,
 Ende hem sel seldom heil gheschien;
 Want min is blint, si en mach niet sien,
 Ende nyemant en can hoer bekinnen,
 80 Wyen sy comt int herte binnen,
 Eer sijt selve openbaren,
 Daer die minne in coomt ghevaren
 Heymelic verborghen al.
 Soe wye van minne maect ghescal,
 85 Die versmaet vrou Venus bot;
 Oeck sluut hi der minnen slot
 Al auders dan vrou Venus telt;
 Want als sy cryghen hoir ghewelt,
 Twee herten, dien sy tsamen voecht
 90 Mitter minnen inde doecht,
 Die moeten hoer te dienste staen,
 Soe en selment vorder niet verslaen
 Dan sijt malcander weten laten
 Heymelic in sulker maten,
 95 Dattet emmer blijft verholen:
 Dit heeft Venus eerst bevolen.
 Hier om soe volcht horen leer,
 Ridderen, knapen ende joncheer,
 Moghende vrouwen ende joncfrouwen,
 100 En laet u niet van buten schouwen,
 Dattie nyders comt voer oghen;
 Want sy moghent qualiken doghen,
 Dat enich dinc in doechden rijst.
 Hier om ist helen hooch gheprijs
 105 Ende totter minnen oeck vercoren.
 Men sel den nyders helen voren
 Alle dinc, daer macht an leecht:
 Dus is hi vroet die helens pleecht.

110 Wantmen beghin ende eynde siet,
 Soe en moghen nyders letten niet,
 Dat doet, tis al hem ontseit.
 By helen, dat te helen steit,
 Moechdi der eren pat ghenaken,
 Off u selven eyghen maken,
 115 Al waerdi vry ende onverlient.
 Al seg ic biechte minen vrient,
 Ende bid hem voort om een ghestil,
 Hi machet helen off hi wil;
 Soe mach ic mit hem smeken dan
 120 Ende bliven voert sijn eyghen man.
 Dus moghen sy eerst hem selven menken,
 Die mildelic in woorden schencken
 Dat te helen is ghesat:
 Dat doet, sy crighen menighen hat.
 125 Doch ist beter openbaert
 Daer schade off blame in is gheschaert,
 Om te letten arch volbrenghen,
 Dan off men hem gave vol onthenghen.
 Oeck daer doecht off comen mach,
 130 Dat selmen ymmer doen ghewach
 Vroe ende spade, in allen tyden,
 Op dat die goede hem des verblyden.
 Dus selmen helen ende ontdekken,
 Ende ymmer doecht in doechden trecken,
 135 Sellen wy te recht ons leven leyden,
 Ende der zielen pat bereyden
 Mit Gode te varen onbelet.
 Soe sijn sy oec beraden bet,
 Die om doecht gaerne pinen,
 140 Dan die boesheit laten schinen:
 Want tis langhe tijt ghesproken,
 Dat alle ondoecht sal sijn ghewroken
 Sonder twy ten lesten daghe,
 Daer die vyant felle laghe
 145 Elken sonder heeft gheleit.
 Men wijst die goede ter ewicheit
 Mitten hemelschen ghesinde;
 In duusternisse als die blinde
 Wijstmen die sonden onghehuer,
 150 Dat openbaert ons die scriftner.
 Doch wy en sellen nyemant wisen
 Ewich dalen sonder rysen,
 Want God heeft noch verholenthede,
 Die hi sijn jongheren nye en zede,
 155 Noch oec en sal te ghenen stonden;
 Mar hi hiet hem schuwen sonden
 Ende malcanderen niet vermoerden,
 Weder in wercken noch in woerden.
 Hier om ist te duchten zeer,
 160 Crencken wy an goede off an eer
 Yemant, daer hijs niet en hoert,
 Tsel voer Gode sijn een moert;
 Want hi heet ons broeders sijn

Sonder loghen off venijn
165 Malck op ander achter rugge.
Soe maecwy hier een vaste brugge
Onser zielen op te tyden.
Alsmen den lesten pat sal lyden,
Soe wise ons God ter hemelscher stede
170 Ende Willem van Hildegarsberch mede.

Bijlage V *Gedichten: Van seven doechden der minnen (XLI)*

Dichters conste was ghepresen,
Doe die goeden hoer edel wesen
Bruucten inder eren naem:
Nu ist den sulken onbequaem,
5 Datmen hem die waerheit seecht.
Wye die waerheit tyeghen dreecht,
Die helpt straffen off versteken.
Nu wil ic gaen van minnen spreken,
Dair is elc mensch toe gheneghen,
10 Ende nyemant en macher segghen tieghen,
Hy en vint ymmer dat off dit,
Dat hi mit minnen hier besit.
Minne te spreken dat is een woort,
Dat uut Gode is comen voort:
15 God is selve die hoochste minne.
Draghen wy dan in onsen sinne
Vreemde minne op aertsche dinghen,
Die die werlt wel ghelinghen,
Isser God ghescheyden van,
20 Ghelijc den doren minnen wy dan,
Die netel, classe, scharpe doern
Planten onder tgoede coern,
Daer die vrucht wert om bezeert.
Gherechte minne ons doeghet leert:
25 Nye en sach ic mensch die minde,
Nader waerheit die ic vinde,
Hy en was mit alle sine reden
Meer ghestelt tot goeden seden
In woerden, in wercken, in wanderinghe,
30 Dan diere nye mede om en ghinghe.
Minne heeft seven goede graden,
Die seven dorperlijcke daden
Doen versmaden ende verwaten,
Die altoes beter sijn ghelaten
35 Dan ghedaen off voertgebracht.
Onnutte werck, wat salt ghewrocht,
Daer eer noch baet en can uut rysen?
Men hoort den gueden tweldoen prisen.
Die eerste graet, daer minnen op rijst
40 Ende ons der eren pat bewijst,
Dat is Gherechte Schamelheit,
Daer sijn si alle toe bereit,
Die minne draghen off die minnen.
Schamelheit die doet bekinnen
45 Watter eren toebehoirt,
Hier om ist der minnen oert
In schamelheden eerst fondeert.
Wye minne draecht off eer begheert,
Die moet ontschamelheit vertyen,
50 Ende hem in schamelheit belyen;
Wye ter minnen dienste staet,
Die schaemt hem altoes boser daet.

Die ander graet, daer minnen op rast
 Ende altoes voert in doechden wast,
 55 Die mach wel Miltheit sijn ghenaemt,
 Entaer om staet sy byder schaemt.
 Wye dat leert in minnen leven,
 Die moet ghiericheit begheven
 Entie vrecheit alsoe wael.
 60 Al waer hi ghewrocht hart van stael,
 Minne maect hem vry ghenoech,
 Milde te wesen int ghevoech.
 Sonder miltheit stonde minne
 Recht off een man van wisen sinne
 65 Sonder spreken worde ghevonden,
 Soe waer sijn wijsheit quaet te gronden,
 Want si hoer niet en openbaert.
 Alsoe soud een man, die nauwe spaert,
 Dicke sonder vanghen jaghen,
 70 Woude hi hoghe minne draghen.
 Die derde graet is seer te loven
 In allen convent, in allen hoven,
 Die die minne leren doet.
 Ic hoorde an enen meester guet,
 75 Die hem op leringhe wel verstoet,
 Dat een reyne hoefsche mont
 Menighen mensche brinct ter eren:
 Hierom doet die minne leren
 Hoefsche woerde in elker sprake.
 80 Twaer een onghelike sake,
 Dat lieghen, drieghen, clappen, roemen
 Wesen souden der minnen bloemen
 Tenighen tyden, vroe off spade;
 Want si wisen tallen quade,
 85 Ende minne doet als die minne pleecht,
 Die ghenen mensch te zwaer en wecht.
 Al waer hi cranc ende out van jaren,
 Minne en mochten niet beswaren,
 Op dat si in maten waer ghestelt
 90 Ende mitter wijsheit yet verselt.
 Die doren minnen onberaden,
 Dat doet hem dicke onsacht laden.
 Die vierde doecht der minnen lere
 Brengt ons salicheit ende ere
 95 Ende meughe ruste hier op eerde.
 Minne is van sulker waerde,
 Sine wil draghen hat noch nijt.
 Twaer een onverwinlic strijt
 Nijt te draghen ende minne
 100 Beyde te gader in enen zinne.
 Waer die minne rusten zel,
 Daer moet nijt ende ander fel
 Uter herten sijn ghesat:
 Minne en staet in ghenen hat.
 105 Dat machmen horen an tgheluut,
 Dairmen der minnen naem beduut.
 Minue is minne altoes ghenoeemt,

Om datter reyn ghedacht uut comt.
 Al leefde een mensche een deel in nyde,
 110 Minue maecten wel soe blyde,
 Dat hi den niyt moste afterlaten
 Ende inder vroecheden hem selven saten.
 Die vijfte doecht der minnen zede
 Dat is Gherechte Soberhede,
 115 Die leerse in allen sinnen bruken:
 Horen, zien, smaken, ruken,
 Tasten, voelen doetse stellen
 Om die gulsicheit te vellen.
 Gulsicheit is onbequaem
 120 Beyde der zielen ende den lichaem;
 Si hout den mensche in weldoen lat:
 Hier om soe leert die minne dat
 Wy ons selven sullen saten
 In soberheiden wel by maten.
 125 Gulsicheit is quaet te minnen,
 Men mochter alte veel an winnen;
 Men is den rijcken onderdaen,
 Om datmer veel mach winnen aen;
 By naturen mintment tgoet,
 130 Om dattet sochte leven doet.
 Die seste doecht, die minne ons scrijft,
 Entaer si bi ghestadich blijft,
 Die machmen proeven ende mercken
 Int volbrengghen vanden wercken.
 135 Waermen mint sonder veyusen,
 Daer sietmen luttic achterpeynsen
 Om arbeit off om cost te lyden,
 Mer in eren voerwaert tyden.
 Wye in eeren hem verschinen,
 140 Die sietmen dick om weldaet pinen.
 Wye int weldoen bliven traghe,
 Die sijn onghemint al hoir daghe;
 Die een en mint den anderen niet,
 Daer en is 'waer om' dat gheschiet.
 145 Minne is daer om eerst ghevoecht,
 Om datmen minnen sel die doecht.
 Die sevende doecht, als ic bevroede,
 Die staet bewortelt in Oetmoede
 Ende op een zeker fundament;
 150 Want God heeft self die minne ghesent
 Te rusten op die selve stede,
 Al daer si vint oetmoedichede.
 Want oetmoet enter minnen oirde
 Oyt ende ye te gader hoerden
 155 Ende onverscheiden moeten bliven,
 Selmen doecht van minnen scriven.
 Oetmoet is in allen staet
 Een yghelijc wel te maet,
 Op dat hi redeliken leeft.
 160 Mar hoveerde in hem selven heeft
 Dat sy nerghent mate hout;
 Si en vint nyemant, jonc noch out,

Die sy kennet hoers ghelyke,
 Sy en sijn hoer te arm off te rijcke;
 165 Ende wye sy hoers ghelijcke telt,
 Die sijn al boven hoer ghestelt.
 Dus blijft hoveerde onghemint
 Want sy hoer ghelijcke vint,
 Dat is die vyant Lucifeer:
 170 Anderen vintsi nymmermeer
 Boven der eerden off daer beneden,
 Die hoer ghelijcken mach mit reden.
 Dus is Oetmoet die hoechste bloem
 Van alden doechden die ic noem,
 175 Daermen minne in mach regieren.
 Oetmoet maect ons goedertieren,
 Schamel, hovesch ende milde.
 Ic waen, die minre niet en wilde,
 Datmen op hem spreken soude
 180 Om enigherhande schat van goude,
 Op dat hi billics waer te ghelden.
 Al vintmen nyders, diese melden
 Ende arch van hem te seggen weten,
 Dat selmen lichtelijc vergheten,
 185 Want si en moghens laten niet,
 Wanneer daer yemant goet gheschiet,
 Sy en moeten nyden ende knaghen.
 Canment lichtelic verdraghen,
 Soe knaecht sy hoer selven totten bien,
 190 Om dat si horen onwil zien.
 Hoe die nyder vorder zaghe,
 Ende hi dan leefde langhe daghe,
 Hoe hem meer onwils stonde te lyden,
 Soe menich dinck soud hi beniden;
 195 Want sy hem selven dus vervloecken.
 Mitter boesheit, die sy zoecken,
 Soe selmense laten in horen doghen
 Ende brenghen hem niet veel voir oghen
 Dinghen, die te helen staen:
 200 Dat donct mi wijslic ghedaen.
 Dese edel doechden alle seven,
 Dair die minne doet in leven,
 Die sijn oec Gode wel bequaem,
 Mochten si bliven sonder blaem.
 205 Wair arch ende list in minne schuult,
 Dat is minne die vervult
 Off bevlecket haestelijcke,
 Als witte clederen anden slijcke.
 Wye bose wercken doet an minnen,
 210 Dat sijn bastaerden of bastaerdinnen
 Te noemen, daermen goede minres telt.
 Goede minne wort ghevelt
 Byden bosen diese draghen
 Dorperlijck in horen daghen;
 215 Want minne is in haer selven reyn;
 Si slacht een deel nader fonteyn,
 Die altoes hoer selven puert,

Al wort sy dorperlijc gheruert.
Is die minne by naturen
220 Dus edel in hoer selfs beruren,
Soe sijn si salich diet bekinnen,
Dat si Gode ten voirsten

Bijlage VI *Gedichten: Vanden monick (LXXXV)*

Vaste hoede voer messchien
Die staet te prisen al in yen;
Want si mit vresen is verselt,
Die menighen lachter heeft ghevelt,
5 Toren, nijt ende ander schade.
Als vrouwen, maechden, vroe ende spade,
Heymeliken willen wanderen
Mitten enen, mitten anderen,
Ende wel betrouwen elken man,
10 Daer en leyt hem eer noch wijsheit an;
Want heymelijcke stede ende stonde
Bringt menich man tot sulker zonde,
Daer hi hem selven mede onteert;
Ende om dat stonde stelen leert,
15 Soe selmen scuwen enicheit,
Daer sonde of comt ende archeit:
Natuer is cranck int wederstaen.
Wilmen heymelijcke gaen,
Daermen stonde of stede crijcht,
20 Die wille werct, die reden zwijcht,
Comtmen heymelijc te gader.
Ic en wilde minen biechtvader
Sonderlinghe niet al betrouwen
In enicheit mit schone vrouwen;
25 Want die vyant is naradich.
Tot enen tyden wert misdadich
Een heilich man, een predickaer,
Die sinen tijt een deel der jaer
Een Terminarius hadde ghewesen.
30 Hi plach te vasten ende te lesen
Ende goede sermoenen te brenghen voert,
Soe dat hi dicke wort ghehoert
Mit ghenoechten vanden luden,
Die soe verstonden sijn beduden,
35 Dat si mit ongheveynsden moede
Hem mededeylden van horen goede
In minnen ende in caritaten.
Hi hadde die werlt soe ghelaten,
Dat hi heilich scheen van leven.
40 Hi plach den luden troest te gheven,
Die haere sonden waren leet,
Op dat si voert in minnen heet
Gode te dienste wilden bliven.
Si moghen wonders veel bedriven,
45 Daer nyemant ducht voer en draecht.
Een welgheboren schone maghet
Versochte dickent desen broeder,
Om dat si wilde wesen vroeder
Hoe sy ten hemel comen soude:
50 Si en wilde om gheen schat van goude
In zonde langher bliven staen.
Dus plach si menichwerf te gaen
Totten broeder mit ghenende,

Wanneer si hoer selven schuldich kende;
 55 Si sprac hoer biechte mit begheren,
 Entie broeder plachse te absolveren.
 Alsoe langhe ghincse ende keerde,
 Dat stonde stelen leerde,
 Entie broeder diende hoir mit half sesse,
 60 Ende si verstont van sijnre lesse
 Tpater noster entie crede,
 Soe dattet wide van haren clede
 Begonde te vollen in die zyden,
 Als doorde hout van dien ghetyden,
 65 Datmen soe by naturen scrijft.
 Wanneer dat wel verholen blijft
 Soe ist een speelkijn van solaes,
 Mar op twee tarninghen van deus aes
 Soe loopt wel menichwerf een sijs.
 70 Die broeder wort der saken wijs,
 Hoe die joncfrou was verladen.
 Tvolc begonder in te raden
 Ende of te clappen menigherhande.
 Die broeder duchte voer die schande
 75 Ende ooc voer sinen goeden naem,
 Ende om te deeken desen blaem
 Soe socht hi menigherhande list;
 Want als die mient die waerheit wist,
 Soe waende hi ymmer wesen doot
 80 Of ghebrocht in sulker noot,
 Die onverwinlic waer te lyden:
 Hier om docht hi tallen tyden.
 Dese broeder, die ic myene,
 Die ghinc menichwerf aliene
 85 Heymelyken sinen pat:
 Twifel dede hem menighen hat,
 Wanhope const hi nau verweren.
 Daer hy ghinc in sulken deren,
 Quam die vyant vander helle,
 90 Die mitten broeder wert gheselle,
 Ende sprac hem toe in sulken schijn,
 Recht oft een meester had ghesijn
 Te weten heymelijc ghedocht,
 Soe dattie broeder an hem socht
 95 Om goede troost van sijnre zaken.
 Die vyant lach op feile wraken,
 Al en wistet die broeder niet.
 In leden tyden wast gheschiet,
 Daer hi wrake om wilde doen.
 100 Die broeder plach in sijn sermoen
 Den volcke te predicken openbaer,
 Hoe lelic dat die vyant waer
 Ende hoe anxtelijc te scouwen,
 Soe datter menich creech berouwen
 105 Naerstelijc van sinen sonden;
 Entoe die vyant wiste ghebonden
 Den broeder in dus groter sorghen,
 Doe quam hi tot hem al onverborghen

Ende seide aldus: 'Ic bin een man,
 110 Die den vyant dvinghen can,
 Ende mit woorden wel vermanen.
 c sel die luden sonder wanen
 Doen gheloven int ghemien,
 Dat ghi weder groot noch clien
 115 En hebt van sulke danighen touwe,
 Daer enich maecht of ander vrouwe
 Sculdich mochte werden by.
 Van sulker daet soe sidi vry
 Ende ontslegghen altemale.'
 Doe sprac die broeder nader tale:
 'Soe helpt my dat ic mach ghewaghen
 Mijn onschult in corten daghen.'
 Die meester sprac: 'Alsoe salt sijn.'
 Sonder smarte ofte pijn
 125 Dede hi hem quijt sijn voerghestel,
 Soe dattet slecht als ander vel
 Twisken sijn benen was ghebleven.
 Die broeder taste daer bineven,
 Hine vanter weder dat noch dit
 130 Anders dan een weynich pit,
 Daer hi sijn water mochte lozen.
 Die vyant sprac: 'Nu doet den bosen
 Veel confuus al openbaer,
 Ende schelt die ghene loghenaer,
 135 Die sulke tale brengghen voort.'
 Die broeder sprac: 'Dits goet accoort,
 Op dat ic bet na mijnre onschulde
 Mocht verdienen vrouwen hulde.'
 'Ja ghi!' sprac die vyant saen,
 140 'Hoeneer u onschult is ghedaen,
 Soe sel u comen optie stat
 Tselve dat ghi te voren hadt.'
 Die broeder sprac: 'En gheer niet el.'
 Sine tael bequam hem wel.
 145 Doe ghinc hi lesen ende studieren
 Een goet sermoen nae sijn begheren,
 Ende quam als hi te voren plach
 Ten stoel op enen hoghen dach,
 Daer menich mensch vergadert was.
 150 Tewangeli, datmen las
 In dien daghe, dat set hi voren;
 Daer nae liet hi den luden horen
 Vanden bosen nyders schare;
 Oeck sprac hi optie loghenare,
 155 Die menighen mensche hebben bedroghen,
 Ende hoe hi selve was belogghen
 Mitter joncfrou an sijn eer:
 Dat brocht hi al ter goeder leer
 Ende beslotet wel ter core:
 160 'Ic bin daer in, ic moeder doere,'
 Sprac die broeder daer hi stoet:
 'Dit is een dinc dat wesen moet,
 Al ist mi smadelic te togghen.

165 Ghi moecht hier sien voer uwen oghen,
 Ende om der boser nyder kijf
 Soe moet ic dese smaetheit lyden.'
 Daer sloech hi op ten selven tyden
 Openbaer die cappe wyde.
 170 Die vyant wachte sijn ghetide:
 Doe hijt den luden toghen soude,
 Doe sette hi hem an sijn evenoude
 Weder op die selve stede,
 Stiver ende harder mede
 175 Dant ye wert tot sinen daghen.
 Men sacht streven ende raghen,
 Eer hijt voelde of vernam,
 Hoe sijn ghestelle wederquam.
 Doe loech die vyant mit ghenende,
 180 Om dat hi den broeder schende,
 Ende hem sijn doghen help vernuwen.
 Men ghincken vloeken ende verspuwen,
 Ende seer confuselic hautieren:
 Dit help die vyant al visieren,
 185 Eynde, middel ende beghin!
 Alsulc loon, alsulc ghewin
 Gheftie bose noch den sinen,
 Ende sonderling die heilich schinen,
 Ende dan hem setten tsulker staet
 190 Mit ghenoechten in dommer daet,
 Gheliken als die broeder dede,
 Die mit groter onghenadichede
 Wort gehandelt vanden lieden,
 Die dicken wijsden ende rieden,
 195 Dat men ymmer soude bederven.
 Hi waende ondievelike sterven
 Of te lyden swaer torment;
 Ende hoe sijn doghen wert volent
 En can ic hier niet al verslaen.
 200 Men brochten heymelike van daen,
 Of hi waer gheslegghen doot;
 Ende voer alsulc wederstoet
 Sel een yghelijc hem hoeden,
 Ende te voren wel bevroeden
 205 Watter nae of comen mach,
 Te drincken heimelic ghelach,
 Gheliken als die joncfrou dede,
 Die in heymeliken steden
 Den goeden broeder socht so langhe,
 210 Dat nature by bedwanghe
 Van hem beyden droech op yen.
 Vrouwen gunst, hoer lieflic zien,
 Doet vergheten menighen nose;
 Ende int gheselschap roeckelose
 215 Speltmen dicwijn onnosel spel.
 Natuer is starc, ghedocht is snel
 In onghestader vaster hoede,
 Ende hier om dolen noch die vroede;
 Want vintmen meyskijns slap ghegort,

220 Ende sijn hem dan die hielen cort,
By enen cleynen orisoen
Machmense opwert nighen doen;
Mar stolpelinghe vallen si node:
Dat doet si sijn van herten blode.
225 Vellen si ontwee nose ofte mont,
Therte en bleve niet ghesont;
Quetsten si knye of ellenboghe,
Soe en sijn si niet in goeden hoghe;
Ende want si aldus sijn vervaert,
230 Soe vallen si liever achterwaert,
Al wortet hem een deel te suer,
Dan si tlijf in davontuer
Setten of hoer zonde lede;
Want vrouwen hebben altoes gheerne vrede.